

Bethlen Gábor mint hadvezér.

(Második és befejező közlemény.)

III.

1625.

Az I. fejezetben is említettük, hogy Bethlennek — aki nem szívesen mondott le a királyi címről — nagy tervei voltak egy 1625-ban megindítandó háborúra, amelyre már jóelőre készült. Alig született meg ugyanis a nicolsburgi béke, máris azt mondta a jägerndorfi örgrófnak, hogy: „bizony az kezemet Magyarországon tartom és az szemem bizony az bécsi kapura néz. Im bemegyek Erdélyben, ott egy kevés ideig megnyugszom és ismét kijövök.”¹³¹

Ezt a békét tehát csak ideiglenes — s csupán az akkori nehéz viszonyok között elfogadható — megoldásnak látta, amely azonban a hadviselő felek között fennállott ellentétet nem szüntette meg; annál kevésbbé, mert nemcsak Bethlen, hanem II. Ferdinánd se teljesítette a megállapított feltételeket, noha az utóbbi nem kívánt újabb háborúságot.

Pázmány Péter már 1625 tavaszán észrevette azokat a viharfelhőket, amelyek a várható fegyveres összetűzést jelezték. Jóakarattal figyelmeztette a királyt, hogy verje le Mansfeldet, még mielőtt Bethlen megmozdulna, mert ez nem indul ki Erdélyből, ha azt látja, hogy Magyarország határain túl nincs számára élesztő. Megjósolta, hogy Bethlen, ha most hadrakel, vérontás és ellenállás nélkül foglal el mindent, ami az útjába esik.¹³²

De Bécsben akkor még nem akarták elhinni, hogy a fejedelem, a békepontok végrehajtása s a vitás kérdések kiűszöbölése végett folyó hosszadalmas és ismételt tanácskozások és alkudozások alatt is, háborúra készül. Pedig úgy volt.¹³³

¹³¹ *Frankl*: Pázmány levelezése. 282. l.

¹³² *Esterházy Miklós*, Magyarország nádora: II. 18. l.

¹³³ Már 1625 március 16-án ezt írja Esterházy Miklósnak: „jobb aperte marte egymást prosequálni, hogy sem mint clandestinis machinationibus életünk elfogytatására ügyekező emberekkel színes barátságot viselnünk.“ (*Pol. lev.* 377. l.)

Legelőször is a Portát akarta meggyőzni arról, hogy II. Ferdinánd Spanyol- és Lengyelországgal, valamint néhány német fejedelemmel vállvetve, nemcsak Magyarországot készül megtámadni, hanem Boszniát, Görögországot, sőt magát a török fővárost, Konstantinápolyt is. Eléje kell tehát vágni, még mielőtt tervének megvalósításához fogna.¹³⁴

Ámde — éppen 1621 és 1625 között — nagy volt a török birodalomban a kavarodás. Szultánok és nagyvezírek gyorsan váltakoztak s a hadsereg — főként a janicsárság — meg nem bízhatónak mutatkozott. Így hát szó se lehetett róla, hogy a Porta akkora támogatásban részesítse Bethlent, amekkorát ez az I. fejezetben vázolt hadművelési tervben kívánt. Különbösen se hittek el Konstantinápolyban mindent, amit a fejedelem II. Ferdinánd szándékáról közölt, de azért — óvatosságból — jónak látták, hogy Bethlent, ha kisebb mértékben is, támogassák s ezzel a császár és király erejét lekössék.

Már 1625 elején elhatározták a Portán, hogy az öreg Ibrahim, a boszniai pasa, lesz a Bethlen oldalán működő szerdár,¹³⁵ s melléje adják a silitriai, egri, kanizsai és temesvári pasát, a budai hadakkal együtt.¹³⁶ A török segítség tehát biztosítva volt, de már abban hiába reménykedett a fejedelem, hogy akár Angolország, akár Hollandia pénzzel támogassa. A velencei köztársaság jóakaratot mutatott ugyan, de se szövetséget nem kötött Erdéllyel, se pénzt nem küldött. Tehetetlen volt Frigyes, az elűzött cseh király is, aki csupán azzal bízatta Bethlent, hogy Mansfeld és Keresztély braunschweigi herceg — „a halberstadti“ — fegyverrel fogja a vállalkozás sikerét előmozdítani. Az utóbbi azonban május 6-án — Stadtlohnnál — megverte Tilly, ami a várható támogatás reményét egy kissé megnyirbálta.

De bárha az a nagyszabású hadművelési terv, amelyet az I. fejezetben ismertettünk, dugába is dőlt, ez a körülmény egyáltalán nem csökkentette Bethlen akkor is megnyilvánult hatalmas energiáját s nem bírta őt arra, hogy újabb támadásának gondolatától elálljon. Ha be is kellett látnia, hogy eredeti szándékát — II. Ferdinánd teljes legyőzését — nem valósíthatja meg: legalább arra törekedett, hogy Erdély hatalmi állását, a nicolsburgi béke kereteit meghaladó mértékben biztosítsa.

Mínthogy a Magyarországi rendek támogatására most

¹³⁴ *Angyal*: i. m. 547. l.

¹³⁵ *U. o.* 550. l.

¹³⁶ *Toldalagi Mihály* emlékirata. — (*Mikó*: Erd. tört. adatok. I. 237. l.)

se igen számíthatott, zsoldoshadat szervezett s azzal augusztus 21-én el is indult Kolozsvárról.¹³⁷

Bécsben már csak nagykesőn vették észre, hogy kár volt — hadrakészülés helyett — az október 2-ig nyúlt, hiábavaló tárgyalással tölteni az időt, mert a béke, amelyet meg akartak volna menteni, máris kimúlt.

A háború kitörése készületlenül érte Ferdinándot. Esterházy Miklós figyelmeztette ugyan, hogy fogadjon tüstént 6000 magyar gyalogost, 2000 vértés lovast és 2000 lengyelt, mert a meglévő német hadak gyöngék s ráadásul még rakoncátlanok is. Alkalmasint úgy fognak garázdálkodni Magyarországon is, mint ahogyan a szomszédos tartományokban féktelenkedtek. Ennek pedig az lesz a következése, hogy Bethlenhez szegődnek majd azok az elemek is, amelyek eddig a császár és király pártján voltak.¹³⁸

De már ez a tanács is elkészt, noha — Ferdinánd szerencséjére — Ibrahim pasa olyan lassan cammogott Buda felé, hogy maga a szultán is megsokalta s meg is dorgálta érte.

A királynak akkor, amikor Bethlen hadrakeléséről bizonyos hírt kapott, mindössze hat olyan (részben lovas-, részben gyalog-) ezrede volt, amelyet hosszabb vagy rövidebb idő múlva Bethlen elé állíthatott; de ezek se voltak együtt s egy részük — mint várórség — nem is volt kimozdítható.¹³⁹

Feltűnő, hogy a végre nagynehezen összeverődött — talán 9000 főnyi — császári sereg élére nem Wallenstein állították. Egy, addig jóformán ismeretlen multú, nápolyi tábornokra — Geronimo Carafa, Marchese de Montenegróra — esett a választás, aki korábban a spanyol hadseregben szolgált.¹⁴⁰ Carafa a hozzáfűzött nagy várakozásnak nem felelt meg; bár azt is el kell ismernünk, hogy helyzete fölülte nehéz volt és az is kétséges, vajjon Wallenstein is tudott volna-e, olyan csekély erővel, számottevő sikert kivívni?

¹³⁷ *Segesvári Bálint* krónikája. (Szabó K.: Erd. tört. adatok. IV. 192. l.)

Kemény János (Önéletrajza: 44. l.) szerint, a fejedelem már augusztus 14-én útrakelt volna Kolozsvárról. Ez azonban nyilvánvaló tévedés, amit az is bizonyít, hogy még augusztus 16-án is onnan ír Károlyi Mihálynak. (*Pol. lev.* 584. l.)

¹³⁸ *Esterházy Miklós*: II. 75—75. l.

¹³⁹ Magyarországon csupán a Tieffenbach-, Merode- és a Breuner-ezred volt, de ezek se teljes állománnyal, mert egy részük akkor is Bécsbe és Alsó-Austriába volt kikülönítve. A Wallenstein-ezred Morvaországban, Don Balthazar de Marradas ezrede Csehországban tanyázott. Collalto ezredét pedig Tilly támogatására küldötték. Volt azután a királynak valami kevés magyar és mintegy 2000 horvát katonája is. (*Tadra*: Beiträge zur Geschichte des Feldzuges Bethlen Gábor's gegen Kaiser Ferdinand II. i. J. 1625. — 5. 6. l.)

¹⁴⁰ *Tadra*: i. m. 7. 8. l.

Bethlennek eredetileg az volt a szándéka, hogy Morvaországba teszi át a hadjárat színhelyét s ott egyesül Keresztély braunschweigi herceg hadával. További tervéről mitse tudunk. Lehet, hogy a császári sereg legyőzése után, Bécs ellen szándékozott fordulni, de az is lehetséges, hogy 1621-i tervét, Prága megvétélét, akarta volna megvalósítani.

Mindjárt látni fogjuk, hogy se az egyikre, se a másikra, nem került a sor.

Bethlen október 14-én már Nagyszombatban volt¹⁴¹ s az annak védelmére 200 lovassal és 500 gyaloggal közeledő Wangler alezredest Bogdanócnál¹⁴² megverte és csapatának maradványaival együtt el is fogta. Egy-két nap múlva — de kétségkívül még 18-a előtt¹⁴³ — egyesült Ibrahim pasa hadseregével.¹⁴⁴

Ezalatt Carafa Königgratznál szedte össze a Cseh- és Morvaországban táborozó császári ezredeket s Szokolcára indult velük, ahova a magyarországi ezredeket is rendelte. Haladása azonban nagyon lassú volt. Hadának elfogyott az elesége, de a pénze is, úgy hogy vásárolni se tudott jóformán semmit. Szekere se volt elegendő. Rádásul az őszi esőzés is beköszöntött, feneketlenné változtatva az utakat. Ungarisch Hradischban elakadt a császári vezér, mert hídát kellett a Morva-folyón veretnie, hogy a balpartra átkelve, Szokolcára,

¹⁴¹ Bethlen pol. lev. 596. l.

¹⁴² Nagy-Szombattól északkeletre, 8 kilométer távolságban.

Tadra: i. m. 9. l.

Marczali: Regesták külföldi levéltárakból. (Tört. Tár: 1879. évf. 552. l.)

¹⁴³ "... tegnap napon délután bocsájtottuk Kornis uramat által magyar, török, tatár haddal." (Bethlen Illésházynak: 1623 okt. 18. — Magyar Tört. Tár: XXVII. 54. l.)

¹⁴⁴ Az egyesült magyar, török, tatár hadak erejéről nagyon különböző adatokat olvashatunk, így például:

50,000 fő (Tadra: i. m. 8. l.)

60,000 „ (Klopp: i. m. II. 548. l.)

70,000 „ (Marczali: Regesták. — Tört. Tár: 1879. évf. 553. l.)

80,000 „ (Erdélyi Országgyűl. Eml. VIII. 57. l.)

80,000 „ (Kriegs-Chronik: I. 21. l.)

80,000 „ (Rónai—Horváth: i. m. II. 182. l.)

Egy 1623 aug. 28-i bécsi tudósítás szerint, Bethlennek 27,000 kopjása (lovasa) van. Azonkívül sok hajdúja és oláhja. (Marczali: Regesták. — Tört. Tár: 1879. évf. 550. l.)

Egy másik — szept. 17-én kelt — tudósítás, Bethlen részben Kassára (13-án) bevonult, részben Szikszón táborozó hadát 13,000 főre, ágyúinak számát 16-ra, a nagyobbára üres szekerekét pedig 5000-re teszi. (Erd. Országgyűl. Eml. VIII. 165., 166. l.)

A később felsorolandó okoknál fogva nem hisszük, hogy Bethlen és Ibrahim fegyverfogható hadának állománya akár csak 30,000 fő is lett volna.

onnan pedig Gutára melhessen s megállítsa Bethlent, még mielőtt a Vágon átkelhetne.¹⁴⁵

De bizony elkésett, mert a fejedelem magyar, török és tatár lovassága már Morvaországban és Alsó-Ausztriában kalandozott. Carafának tehát azt parancsolták, hogy seregével Pozsonyba vonuljon s mind ezt a várost, mind pedig Bécsset, oltalmazza meg.

Bethlen október 19-én és 20-án Szokolcánál megtámadta s jókora veszteséggel észak felé nyomta vissza Carafát.¹⁴⁶

A császári vezérnek nem volt nagy kedve hozzá, hogy Pozsony felé menjen, mert úgy látta, hogy Bethlen derék-hada Morvaország felé tart, Bécs irányában pedig csak kisebb portyázócsapatok pusztítanak. Mindamellett, hogy a kapott parancsot teljesítse, az volt a szándéka, hogy Rohatecnél átkel a Morván s a folyó jobbpartján Pozsony irányában hatol előre.¹⁴⁷

Október 22-én megindult tehát s 24-én átkelt a vizen. Don Balthazar de Marradast, ezredének egy részével, előre-küldötte Gödingbe, hogy ezt a fontos helyet megszállja és ha kell, védelmezze is. Bethlen lovassága nyomon követte, zaklatta és csipkedte a császáriakat, de nem igen árthatott nekik, mert az ellenség — mint Bethlen írja — „szekerek között viszi seregeit, az kopjás seregek nem férnek hozzá:“ a magyar-török derék-had pedig — az egész gyalogsággal és tűzérséggel együtt — akkor még a folyó balpartján volt, Holicsnál, Gödinggel szemben.¹⁴⁸

Gödingnél a császáriak előnyomulása újból elakadt. Nem tudjuk eldönteni: azért-e, mert Carafa az ellenség közelléte miatt nem mert továbbmenni, vagy mert a császártól újabb parancsot kapott? Annyi bizonyos, hogy Göding, abban az időben, a védelemre nagyon alkalmas volt. A város, a Morva-folyó mellékágai között, szigeten terült el. Alatta torkollott a Morvába a Gaya-patak, amelynek vizét több helyen tóvá duzzasztották. Torkolatája mocsaras volt. A Morva jobb partján sűrű erdő övezte a várost, amelyet Rohatec felől lehetett leginkább megközelíteni. Itt azonban földsáncok állottak a támadó útjába. Gödinget különben

¹⁴⁵ *Gindely*: Okmánytár. 355., 356. l.

Esterházy Miklós: II. 83. l.

Tadra: i. m. 10. l.

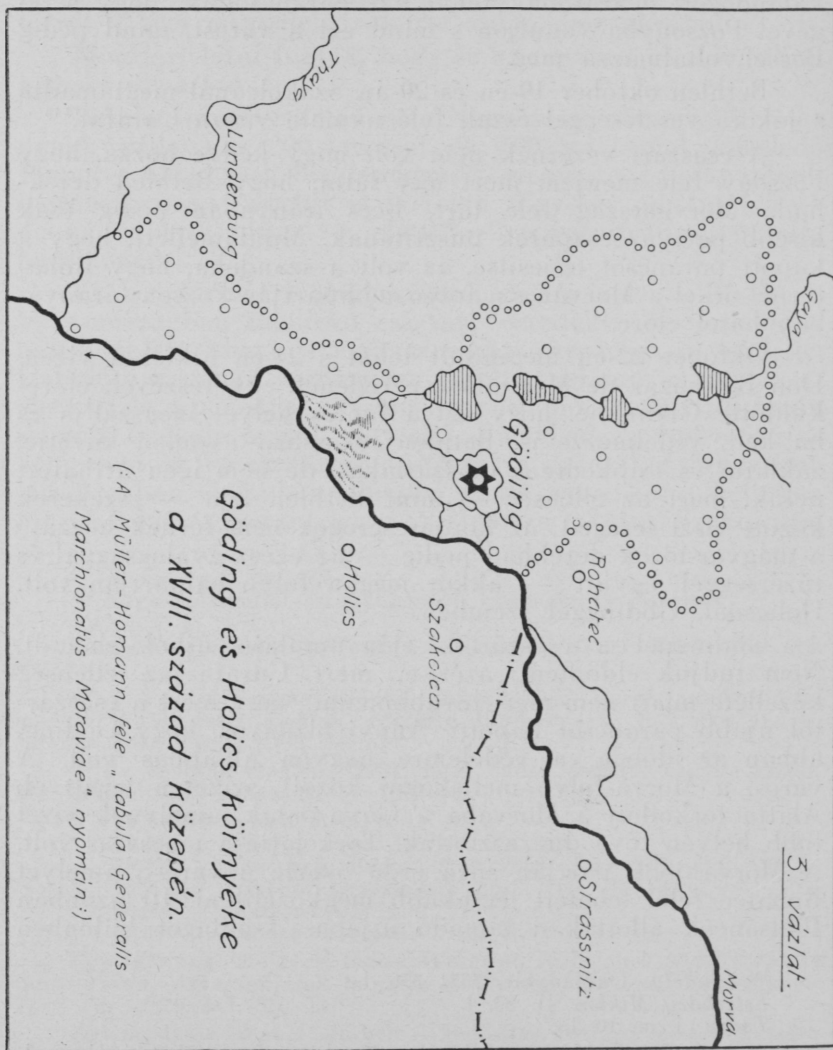
¹⁴⁶ „Immár Szokolcza mellől az Morva vizén általnyomtuk, sok kárral ment el.“ (*Bethlen* Illésháznak: Holics, 1625 okt. 28. — *Magyar Tört. Tár*: XXVII. 55. l.)

¹⁴⁷ *Tadra*: i. m. 14. l.

¹⁴⁸ *Bethlen* Illésháznak: Holics, 1625 okt. 28. — (*Magyar Tört. Tár*: i. h.)

kőfal vette körül s a városka belsejében védhető erős kastély állott.¹⁴⁹

Carafa azonban mégse akart egész seregével Gödingbe zárkózni. Már csak azért se, mert — főként a lovak számára

— kevés volt az ennivaló. Azt határozta tehát, hogy az egész lovassággal áttör Kremsier felé s csupán a 4000 főnyi gyalogság marad, Wallenstein parancsnoksága alatt, a város

¹⁴⁹ Tadra: i. m. 14., 15. l.

védelmére. De még mielőtt végrehajthatta volna szándékát, azt az örömhírt közölte vele Tieffenbach ezredes, hogy a lengyel királyfi, 52.000 főnyi sereg élén, Erdélybe rontott, Göding felé pedig egy 6000 főnyi felmentősereg közeledik.¹⁵⁰

Időközben a fejedelem hídát veretett a folyón s november 5-án átment derékhadával a jobbpartra.¹⁵¹ Fontos megjegyeznünk, hogy *Ibrahim pasa, a török sereg színe-javával, továbbra is a balparton, Holicsnál, maradt.*¹⁵²

Bethlen gyalogsága és tüzésége sokkal gyöngébb volt, hogysem Göding ostromát a siker reményével próbálhatta volna meg. A fejedelem ennél fogva itt is a körülfárás és kiűzés módszeréhez folyamodott, amely ebben az esetben célszerűnek is látszott, mert az aránylag kis városba nagyszámú és rosszul ellátott sereg szorult, a Tieffenbach hirdette felmentőhad pedig jámbor óhajjának bizonyult.

A fejedelem időnkint lövette a várost és többször megkísérelte azt is, hogy Carafát kicsalja onnan s nyílt csatára kényszerítse; ámde a császári vezér nem volt hajlandó elhagyni erős fedezékét.

Kétségtelen, hogy Göding, ahol — nagyon szűken mérve -- november 20-ig volt eleség,¹⁵³ a belészorult császári haddal együtt, minden nagyobb erőfeszítés és véráldozat nélkül Bethlen kezére jut, ha itt is ellene nem fordul a balszerencse, amely már annyi szép tervét hiúsította meg. Az ellenség nem sokat értett neki, ellenben gyarló eszköze — a *had-sereg — még pedig magyar és török egyaránt, felmondotta a szolgálatot.*

A bizonyára jólértesült Kemény János írja, hogy: „az magyar hadak is megunatkozván s nem annyira megfáradván, mint megtöltezvén prédával, igen kezdetek vala zúgolódni és békétlenkedni;“ azonkívül a fejedelem „az törököt sem általszállásra, sem annál inkább ostromra nem veheté, sőt mivel ordinarie ők szent Demeter nap¹⁵⁴ után táborozni nem szoktak, az szerdárnak is sátorát nyakában vágák.“ Végül pedig — ugyancsak Kemény szerint — Göding elpusztított környékén nem akadt már zsákmány s az élelét messzeföldről kellett, nagy ügyel-bajjal beszerezni és a táborba szállítani.¹⁵⁵

Az, hogy a török hadak csakugyan sok galibát csináltak, eléggé kitűnik Bethlennek Illésházy Gáspárhoz 1623.

¹⁵⁰ U. o.

¹⁵¹ U. o. 17. l. — Tehát nem október 29-én, amint azt eredetileg Bethlen akarta. (*Magyar Tört. Tár: i. h.*)

¹⁵² Kemény: i. m. 55. és k. l.

¹⁵³ Tadra: i. h.

¹⁵⁴ Október 26.

¹⁵⁵ Kemény: i. h.

november 10-én írott leveléből, amelyben — többek között — ezt is olvashatjuk: „Akarnám igen, hogy bocsáthatnám vissza az pogánságot, mert látja Isten szívemet, hogy lelkem keserűségével kényszerítetem nézni az szép ország-nak pusztulását, de nem tehetek rólla, *meg nem zabolázhatom őket, mivel igen sok az török és mivel mindenütt ellenségképpen viselik magokat hozzánk*; ha tiltom őket az rablástól égetéstől, azontúl morognak, rútul suspicálkodnak hozzám, hogy az ellenséggel értek egyet, mert ha hostiliter viselik magokat hozzájok, nem tiltanám őket.“¹⁵⁶

Ilyen lévén a helyzet, Bethlen elhatározta, hogy egy utolsó, erőszakos kísérletet tesz Göding elfoglalására, mielőtt hadai a faképnél hagynák, még pedig — mint az imént idézett leveléből kitűnik — november 12-e táján. De — nem tudni mi okból — 17-ére maradt ez a végső próbálkozás.

Ezen a napon, korán reggel, 15 ágyúból mindössze 166 golyót lövetett a városba: azután pedig csatarendbe állította seregét s a török haddal együtt támadásra akarta vinni.¹⁵⁷ Mikor azonban arra próbálta bírni a török lovasságot, hogy lováról leszállva, gyalogszerrel rohanja meg a várost: a vezetőktől azt a választ kapta, hogy *ilyesmit maga a szultán se parancsolhat nekik*.¹⁵⁸ A terv ilyenformán már a kezdetkezetén meghiúsult s Bethlen, aki a vázolt állapotok miatt nem akarta tovább vesztegetni az időt Göding alatt, elfogadta Thurzó Szaniszló nádor közbejárását, aki november 19-én megjelent a magyar táborban s fegyverszünetet hozott létre.

Carafa és Wallenstein tehát, a Gödingbe rekesztett császári haddal együtt, megmenekült a hadifogságba jutástól, — ami pedig — ha a fejedelem elútasítja a nádor közvetítését — néhány nap múlva feltétlenül bekövetkezett volna.¹⁵⁹

Így végződött, helyesebben mondva: így posványosodott el, az 1625-i hadjárat.

Bizonyára feltűnt minkenkinek s talán érthetetlennek is látszott, hogy egy olyan hatalmas sereg, amekkora — kút-főink legtöbbször szerint — Bethlen vezetése alá Nagy-Szombathoz gyűlt, egy hónappal később elvonul a harcterről,

¹⁵⁶ *Magy. Tört. Tár.* XXVII. 59. l.

¹⁵⁷ *Wallenstein* aznap kelt tudósítása szerint: „Heut früe hat der Feind zwei Batterien plantirt und unser Lager stark beschossen, hält noch mit allem seinem Volk in der Bathali.“ (*Tadra*: i. m. 62. l.)

¹⁵⁸ *U. o.* 54. l.

¹⁵⁹ *Wallenstein* szerint: „Unser Volk ist sehr, matt, unwillig und schwach, wir haben gewiss in allem zu einer faction nicht vier Tausendt Mann effective und dieselben weiss ich nicht welche Stund sie sich resolvieren werden und zum Feind fallen, denn sie seindt alle desperirt und seltsam discursi than.“ (*Tadra*: i. m. 62. l.)

anélkül, hogy akár az ellenséget tönkreverte, akár pedig kudarcot vallott volna.

Hogy a helyzetet, amennyire lehet, tisztán lássuk, legelőször is vessük el azokat a fantasztikus számokat, amelyek az egyesült magyar-török-tatár sereg nagyságáról, számos forrásban szólnak. Bethlen és Esterházy Miklós már idézett leveleiből kitűnik, hogy egy, az akkori viszonyokhoz képest nagy, tehát 60—80 ezer főnyi hadat, se Felsőmagyarországon, se a vele határos morvaországi és alsó-ausztriai területen, nem lehetett hosszabb időn át éléssel ellátni. Az a vidék, ahol az 1623-i háború lefolyt, 1619 óta harctér volt, amelyet a fosztogató, ide-oda kalandozó különféle csapatok ismételtén pusztítottak tűzzel-vassal. Lehetetlen tehát elgondolni, vagy elhinni, hogy egy 60—80 ezer főnyi sereg, négy héten át¹⁶⁰ tűrhető ellátást találhatott volna Göding környékén.

Alkalmasint igazza volt annak a tudósításnak, amely Bethlen hadseregét 15.000 főre becsülte.¹⁶¹ Az ellátásnak Kemény vázolta nehézségeiből is következtetve, a Holicsnál megállott *reguláris* török had se igen lehetett több. Ami ezen felül irreguláris török és tatár csapat volt, az rablásra, pusztításra jó lehetett, de rendszeres hadviselésre nem.

Úgyde a reguláris török had is csak passzív, nem pedig aktív segítségnek bizonyult. Hallottuk, hogy Ibrahim pasa semmi áron se akart átmenni a Morva túlsó partjára, vagyis Magyarország határán kívül eső területre; nem akart tehát résztvenni Göding megrohanásában se. Ebből az gyanítható, hogy Ibrahim körülbelül olyanféle útasítást kaphatott a Porfától, mint három évvel későbbben Murtéza, hogy t. i. támogassa Bethlent, de úgy, hogy a császár „casus belli“-t ne láthasson a dologban. Ilyenfórmán a fejedelem Göding megvétele után se számíthatott arra, hogy török segítséggel foghasson valami más, nagyobb hadműveletbe. Saját serege pedig — kivált gyalogság és tüzérség dolgában — nem volt elég erős.

Maga Bethlen, egy a bajor Állami Levéltárban őrzött feljegyzés szerint, az előzőtt cseh királynak azt adta a fegyverszünet okául, hogy egyrészt elmaradt a braunschweigi herceg csatlakozása, másrészt pedig a török sereg nem volt hajlandó — elmúlván Szent-Demeter napja —

¹⁶⁰ Nem tudjuk, milyen alapon állíthatja *Rónai-Horoáth*, hogy a császári sereg 7 hétig volt Gödingbe rekesztve? (*I. m.* II. 183. l.) Bethlen csak október 17-én bocsátotta az első lovascapatokat Szokolcára, ahol akkor Carafa állott. Göding körülvárosa pedig csak 28-án kezdődött s november 3-ára végződött be. Carafa tehát csak 25 napig volt ostromzár alatt, mert nov. 19-én már megkötötték az ellenfelek a fegyverszünetet.

¹⁶¹ *Erdélyi Országgyűl. Eml.* VIII. 165., 166. l.

A török sereget *Székfű* is csak 12—15.000 főre becsüli. (*I. m.* 256.)

tovább is táborban maradni. A magyar sereg elég erős volt ugyan arra, hogy — Göding eleste után — Morvaországot meghódítsa, de megtartani nem tudta volna, mert arra, hogy minden fontosabb várost megszálljon, német támogatás hiányában gyöngge volt.¹⁶²

Kétségtelen, hogy ha Bethlen még csak egynehány napig vár, Göding, a belészorult császári haddal együtt, az ő kezére jut. Bizonyára kapott is olyan híreket, amelyekből a császáriak szorult helyzetét láthatta. Nagyon megromolhattak tehát a magyar és török táborban az állapotok, hogy „re infecta” elfogadta a fegyverszünetet, holott feltétlen előnyben volt ellenfelével szemben. Ennélfogva alig adhatunk igazat Roe Tamás konstantinápolyi angol követnek, aki azt írta királyának, hogy Bethlen a Gödingbe zárt császári sereget megsemmisíthette volna ugyan, de ha ez megtörténik, lehetetlenné válik a császárral való megbékülése s kénytelen tovább folytatni a háborút, török segítség nélkül. Ezért szánta reá magát, hogy nagylelkűen aranyhidat épít az ellenségnek.¹⁶³

A császári sereg s vele együtt Carafa és Wallenstein elfogása, hatalmas ütőkártya lett volna Bethlen kezében, amelyet — véleményünk szerint — nem a háborúban nem alkalmazható nagylelkűségből, hanem kényszerűségből adott ki a kezéből, mert attól kellett félnie, hogy a törökök — s a rossz példát követve, a magyarok is — cserben hagyják, még mielőtt Gödinget elfoglalhatta volna.

A fejedelem eljárását megérthetjük, ha visszagondolunk arra, hogy a most lezajlott világháborúban a csaknem mindenütt győztes központi hatalmak ismételten békét ajánlottak ellenfeleiknek, jól látva, hogy a harctéren szerzett előnyeiket nem tudják hosszabb időre biztosítani.

Bethlen november közepén még a helyzet ura volt, de üres pénztárcával, rosszul ellátott s ezért oszladozni készülő hadsereggel, problematikus értékű török segítséggel, nem merte tovább folytatni a háborút, nehogy a már kivívott előnyt elveszítse. Ennek helyes felismerése — s némileg talán a Lengyelország várható beavatkozásáról és egy felmentő császári seregről szállongó hír is — volt az oka, hogy hajlott a fegyverszünetre, nem pedig az, amit Tadra ír: „*Dies alles und Bethlens persönlicher Character, dessen Unentschlossenheit, die es nie zum Aussersten kommen lassen wollte, bewirkten, dass er ebenfalls — wenn auch nicht so sehnlich wie die Kaiserlichen — den Waffenstillstand herbei-*

¹⁶² Tadra: i. m. 55. l.

¹⁶³ Klopp: i. m. II. 548., 549. l.

wünschte und eine Gelegenheit suchte, um mit Ehren den Feldzug abschliessen zu können.“¹⁶⁴

IV.

1626.¹⁶⁵

Bethlen kétségtelenül sokat okult II. Ferdinánd ellen vívott két háborújának keserves tapasztalásain. Megtudta, mert látnia kellett, hogy a felsőmagyarországi statusokra nincs mit számítani: meggyőződött a török segítség kétes értékéről, de — amit talán legelőbb kellett volna említeniük — arról is, hogy olyan ígéretekre és biztatásokra, aminőket addig a nyugati és északi, Habsburg-ellenes hatalmaktól kapott, semmiféle nagyobbszabású hadműveleti tervet nem szabad építenie.

Most tehát minden úton-módon arra törekedett, hogy formális szövetséget kössön azokkal az államokkal, amelyek II. Ferdinándot megbuktatni igyekeztek s pénzbeli támogatást is szórítson ki tőlük, minthogy saját anyagi erőforrásai kezdettől fogva elégteleneknek bizonyultak. Igen ám, de annak, hogy Bethlen bármelyik hatalommal kénye-kedve szerint társuljon, bevágta az útját az a függő viszony, amelyben Erdély a Portával szemben állott. Ez volt a természetes oka annak, hogy az érdekelt uralkodók se láttak az erdélyi fejedelemben magukhoz hasonló souverain államfőt. Ebből következett az is, hogy egyikük se akart vele formá szerint való szerződést kötni.

A Bethlenre háruló első nehéz feladat tehát az volt, hogy megnyerje a Porta hozzájárulását, a császár ellenfeleivel kötendő szövetséghez. Ez, hosszas tárgyalások és alkudozások után, végre sikerült; de bármennyire buzgólkodott Bethlen követe, Quadt Mátyás kapitány, sőt maga IV. Keresztély dán király is, a fejedelem kimaradt a Hágában 1625 december havában kötött angol-dán-holland szövetségből.

Felvételének legfőbb akadálya Angolország ellenállása volt. I. Jakab király Bethlent nem ismerte el legitim uralkodónak; tanácsosai is megbízhatatlan embernek rajzolták a fejedelmet, akinek a zsebében kár volna angol pénzzel tölteni, mert a maga érdekében fog fegyvert s Mihelyt jönnek látja megbékül, cserbenhagyva frigyestársait.

¹⁶⁴ *Tadra*; i. h.

¹⁶⁵ Ennek a háborúnak, csakúgy mint az 1625-inak, máig sincs *hadtudományi alapon készült*, magyarnyelvű részletes leírása.

De más körülményekben is kereshetjük a magyarázatot annak, hogy a császár ellenlábasai nem siettek Bethlen-nel közös működésre kezdet fogni. Tartózkodásuknak egyik nyomós oka t. i. az azonosnak nem mondható hadműveleti cél is volt.

Igaz ugyan, hogy a hágai-szövetség mindenik tagja, csakúgy mint Bethlen, II. Ferdinánd legyűrésére, vagy legalább gyöngítésére törekedett. De már a terv végrehajtása dolgában nem jártak Bethlennel egy csapáson. Így például Jakab angol király, a létrehozandó európai nagy protestáns koalíció útján, elsősorban is vejét Frigvest, az elűzött „téli királyt“ óhajtotta a pfalzi választófejedelemségbe visszaültetni. Ez pedig könnyebben sikerülhetett észak felől, a dán király, az angol zsoldba fogadott Mansfeld, továbbá Hollandia útján. Erdély nagyon messze volt az angoloktól, akik azt is jól látták, hogy Bethlen első két háborúja mitse lendített pfalzi Frigyes kátyúba jutott ügyén.

A dán király pedig, aki annyira sürgette Bethlen felvételét a hágai szövetségbe, maga is 6000 főnyi segítőhadat kért a fejedelemtől.

Franciaország elméletben pártolta ugyan Bethlen háborús terveit, de Richelieu fázott a vele való szorosabb összeköttetéstől s csupán arra utasította a konstantinápolyi francia követet, hogy biztassa Bethlent, anélkül azonban, hogy akár a szövetség, akár az anyagi támogatás kérdésében határozottan nyilatkoznék. Franciaország nem csatlakozott a hágai koalícióhoz, de azért Richelieu főgondja mégis az volt, hogy IV. Keresztély dán és Gusztáv Adolf svéd királyt megnyerje a Német-birodalom ellen észak felől jövő együttes támadás tervének. Ez azonban nem sikerült. A két északi államot sok, ismételt háborúskodásban is megnyilvánult ellentét választotta el egymástól. Elég itt az 1565 és 1570 között lezajlott úgynevezett hétéves északi háborúra hivatkoznunk.¹⁶⁶

A harmincéves háború folyamán mindkét ország a Balti-tenger déli partvidékén akart, nemcsak a Német-birodalom, hanem egymás rovására is, tért hódítani, ami tehát újabb ellentét forrásává válhatott. A vezetőszerpeket egyik király se volt hajlandó a másiknak átengedni s így az együttműködés lehetősége kezdettől fogva kétes volt. Richelieu terve abban a pillanatban megbukott, amelyben az angol részről nógatott IV. Keresztély vette át a vezetést, a harmincéves háború második, úgynevezett szász-dán szakában. Gusztáv Adolf félreállott s ezzel, ha nem is közvet-

¹⁶⁶ *Meddelanden från kungl. krigsarkivet*. Stockholm, 1926. IV. füzet, 57. és k. ll.

lenül, a dánok később bekövetkezett kudarcának egyik okozója lett.

A svéd király, aki 1626 március 2. óta Bethlennek sógora volt,¹⁶⁷ megpróbálkozott vele, hogy a fejedelmet a császár megtámadásának gondolatától eltérítve, a Lengyelország ellen való együttműködésre bírja. De Bethlen — bárha nem szerette a lengyeleket — ragaszkodott eredeti tervéhez, amelyet most a dán király és az angol pénzen harcoló Mansfeld segítségével szándékozott megvalósítani. Sőt Gusztáv Adolfot is arra akarta bírni, hogy Pomerániában partraszállva, Csehországba törjön s ott egyesüljön az erdélyi hadsereggel. Ámde a svéd király erre nem volt hajlandó s így Bethlennel való egyesüléséből semmi se lett.

Időközben — I. Jakab király halálával — megjavult Bethlen helyzete Angolországban is. Az új király, I. Károly, már nem irtózott a fejedelemmel kötendő szövetségtől, de az annak írásbafoglalása végett megindult alkudozások hosszú hónapokig tartottak s csak 1626 november 26-án zárultak be. Bethlen tagja lett a hágai szövetségnek; havi 40.000 tallért és 12.000 német katonát ígértek neki. Mindez azonban már későn jött. A hadműveletek a lassú és minduntalan elakadó diplomáciai tárgyalásoknál sokkal gyorsabban pörögtek le s mire a fejedelem valami kézzelfogható hasznát látta volna a szövetségnek, a rövid háborúnak máris vége szakadt.¹⁶⁸

*

Bethlennek állandóan kedves eszméje volt, hogy Cseh- és Morvaországban, vagy Alsó-Ausztriában, német protestáns hadakkal egyesülve, mér megsemmisítő csapást II. Ferdinándra. Láttuk, hogy ennek a gondolatnak kedvéért útastította el Gusztáv Adolf ajánlatát s helyette inkább IV. Keresztély dán királynak kötötte le magát. De ezenkívül a Portán is mindent elkövetett, hogy a császár ellen irányuló immár harmadik hadrakelését, az eddiginél nagyobb és tevékenyebb török hadsereg támogassa.

A dán hadsereget 1626 elején 8000 lovasra és 50.000 gyalogra becsülték.¹⁶⁹ Ez, Mansfeld hadával egyesülve, jó vezetés alatt, akár a katolikus liga hadával, akár a Wallenstein parancsnoksága alatt akkor szervezett császári sereggel, megmérkőzhetett volna. Csakhogy Mansfeld, aki mindig a maga lábán akart járni, ezúttal is a dánoktól különválva háborús-

¹⁶⁷ Bethlen Gáborné és a svéd királyné testvérek voltak.

¹⁶⁸ *Angyal*: i. m. 378. és k. ll.

Szekfü: i. m. 236. és k. ll.

¹⁶⁹ *Tört. Tár*: 1879. évf. 553. l.

kodott; de rajta is vesztett, mert Wallenstein tönkrevverte Dessaunál.¹⁷⁰ április 26-án.

Ez nem volt valami biztató jel a Mansfeld mielőbbi csatlakozására számító Bethlennek, akinek terveit a törököknek ellen folyó háborúja is jócskán megzavarta. Ierontván azt a reményét, hogy a szultán — az ő tanácsát követve — az 1625-i hadműveleti tervnek megfelelő nagy hadsereggel támad az osztrák örökös tartományokra.

1626 május 27-én véres, de eldöntetlen csatát vívtak a törökök a perzsákkal, Bagdad közelében. Majd június 21-én, egy ugyanott lefolyt még véresebb viadalban, vesztes maradt a török sereg és vad futásban keresett menedéket.¹⁷¹

Természetes, hogy a Porta ilyen súlyos körülmények között nem köthetett a császárbá s csak védelmet nyújthatott Bethlennek, de támadó segítséget nem.

A fejedelem már 1626 márciusában megüzente Hágába, hogy nincs elegendő gyalogsága s így arra számít, hogy Mansfeld július 20-án Sziléziában lesz, ahol majd az erdélyi hadsereggel találkozik. Azt remélte ugyanis, hogy akkorára már felveszik a hágai koalícióba s a kívánt pénzsegélyt is kiutalják. Mansfeld nem fogadta valami nagy örömmel a meghívást, mert neki más tervei voltak. Minthogy azonban a dessaui vereséget nem tudta segítség nélkül kiheverni, június 15-án jelentette a dán királynak, hogy csak akkor hajlandó tovább hadakozni, ha kellő erősítést kap. Szétugrasztott csapatait máris összeszedte Havelbergnél. IV. Keresztély király János Ernő szász-weimari herceget adta melléje, dán zsoldoshad élén. A herceg, Mansfelddel június végén kötött szerződésben — nyilván a dán királytól kapott útásítás alapján — kikötötte, hogy egyesült hadaiknak Magyarország felé kell indulniok.¹⁷² De az a haderő, amely július 10-én valóban útrakelt Havelbergből, elég gyöngének bizonyult, legalább is jóval gyöngébbnek, mint aminőre Bethlen számított.

Magának Mansfeldnek alig 5000 gyalogja volt, lovassága talán 2000 fő. A 6000 gyalogból és 1000 lovashból álló dán segítőhad, amelyet IV. Keresztély a weimari herceg mellé adott, csak felerészben érkezett meg.¹⁷³

¹⁷⁰ *Rónai-Horváth* szerint, hibásan: Dettau. (*I. m. II. 185. l.*)

¹⁷¹ *Klopp*: i. m. II. 687., 688. l.

¹⁷² „... nous avons trouvé nécessaire... qu' avec l'armée, laquelle monsieur le prince de Mansfeldt et nous commendons, de prendre le chemin de Hongrie.” (*Gindely*: Okmánytár. 413., 414. l.)

¹⁷³ „Der Graf von Mansfeld hat nicht 5000 zu Fuss.. Die mansfeldischen Reiter... sein auch viel weggeritten, dass deren schwerlich 2000 sein können, dannhero der Herzog von Weimar und ich meines-

Ezalatt Bethlen, aki még nem kaphatott hírt a törökök bagdadi katasztrófájáról, abban bizakodott, hogy megkapja a Portától a kért fegyveres támogatást s ebben a hitben közölte hadműveleti tervét a dán királlyal, július 6-án. Látva, hogy a hágai szövetségbe való felvétele egyre késik, most már — tavasszal közölt szándékától eltérően — csak augusztus havában akart hadrakelni. Bízott benne, hogy Murtéza budai pasa 60.000 főnyi török sereget mozgósíthat a császár ellen. Ebből 50.000 fő Bécs és Győr között száll táborba, hogy ebből az irányból fenyegetse a császári fővárost. A boszniai pasa, 18.000 főnyi haddal, Horvátországból Krajnába tör; a többi 12.000 fő pedig Érsekújvár táján vonul fel. Maga Bethlen, „cum flore Nobilitatis Hungaricae, liberorum Haidonum et Siculorum“, egyenesen Sziléziába vonul, ott Mansfelddel egyesülhessen.

Ebből a tervből világosan kitűnik, hogy Bethlen nem számított a török részéről közvetlen, aktív támogatásra. A három csoportban elgondolt török hadnak csupán egy harmada támadna, de az is a Sziléziába vonuló Bethlentől több száz kilométer távolságban, tehát a fő hadművelettől teljesen függetlenül. A másik két csoport pedig csak fedezi a fejedelem hadműveleteit, de nincs róla szó, hogy azokban valóban részt is venne.¹⁷⁴

Hangsúlyoznunk kell, hogy Bethlen akkor még hitt a svédek és a dánok németországi együttműködésének lehetőségében. Ezért arra kérte IV. Keresztélyt, hogy igyekezzék Gusztáv Adolfot rábírní arra, hogy ő is a Német-birodalomba tőjön. Ámde az események merőben másként alakultak, mint ahogyan azt a fejedelem elgondolta. Pénzt nem kapott, Mansfeld még messze volt, Gusztáv Adolf elmaradt, a magárahagyott dán királyt pedig döntően megverte Tilly, Lutter am Barenbergnél.¹⁷⁵ augusztus 27-én.

theils eben sehr perplex, weil wir die verabredeten und von Ihr. königl. Majest. zu dieser Marché deputierte Anzahl, welche Sie uf 6000 Mann zu Fuss und 1000 Pferd ihres Volks gerichtet, bei weiten nicht bei uns, sondern nicht viel weniger als die Hälfte daran abgeht... der Herr General wolle uns so gar schwach nicht gehen lassen, besonders es zum wenigsten dahin richten, dass eine Proportion zwischen der Reiterei und Fussvolk sei. *alldiweihn Bethlen Gabor des Fussvolks im meisten begehrt.* (Mitzlaff Joachim. Fuchs János dán tábornok: Havelberg, 1626 július 10. — *Gindely*: Okmánytár: 414., 415. l.)

Más forrás szerint Mansfeld és a weimari herceg egyesült hada 5000 főnyi lovasságra és 8000 főnyi gyalogságra szaporodott. (*Klapp*: i. m. II. 654. és k. II.)

Megjegyezzük, hogy Mansfeldet — fattyúgyerek lévén — a grófi cím nem illette meg.

¹⁷⁴ *Bethlen* IV. Keresztély dán királynak: Gyulafehérvár, 1626 július 6. (*Tört. Tár*: 1881. évf. 105. l.)

¹⁷⁵ Hildesheimtől délkeletre.

Bármennyire szeretne volna is Bethlen, hogy a törökkel, a dánokkal és Mansfelddel folyó tárgyalásai titokban maradjanak, valahogyan mégis napfényre kerültek. Esterházy Miklós nádor már július végén meglehetősen tájékozottsággal ír a fejedelem várható támadásáról, annak irányáról és a törökök felvonulásáról. Lengyel segítségre gondol, amely — Bethlen megmozdulása esetén — Máramaros felől törne be Magyarországra. Javasolja ezenkívül, hogy Sziléziában lovas- és gyaloghadat fogadjon a császár, mert a fejedelem „talám ... igyenesen Sléziára kezd menni, ha erumpál ... azért is akarja Budához az bosnai basát szállítani, hogy azokra nézvéni mi tőlünk securus lehessen affelé való útja, distrahálván az törökkel minket.“¹⁷⁶

Később, a Bethlenhez igyekező svéd követ elfogása után, még jobban megbizonyosodván a fejedelem szándékáról és Mansfeld közeledéséről, Révay Lászlót a jablunkai hágozóh küldötte, hogy azt bevágassa és őrködjék is rajta.¹⁷⁷

Hallottuk, hogy Bethlen ezúttal nem akart anyagi segítség és német csapatok nélkül kimozdulni s bárha erősen készült is a küszöbön álló háborúra, mindaddig míg a helyzet kellően nem tisztázódik, tartózkodni kívánt a fegyveres beavatkozástól. Hogy mégis minden eshetőségre biztosítsa magát, megnyerte ügyének Illésházy Gáspárt, akinek birtokain vitt át az út Sziléziába, vagy megfordítva, onnan Magyarországra.

A törökök bagdadi vereségének híre azonban nagyon lehűtötte, de még közvetlenebbül zavarta terveit a dán király kudarca, amelyet, az akkori viszonyokhoz képest, hamar megtudtak Magyarországon, majd Erdélyben is.¹⁷⁸

A fejedelem kétségkívül nehéz helyzetben volt. A hágai szövetségbe való felvétele még mindig nem történt meg s így a kikötött havi 40.000 tallérra se számíthatott. De viszont, formális szövetkezés nélkül is teljesült második követelése, mert német-dán segítőhad közeledett Magyarország felé. Ellenben a Portától várható fegyveres támogatás megint csak olyan passzív természetűnek ígérkezett, mint aminő 3 évvel ezelőtt volt.

Bethlen konstantinápolyi megbízottai mindent elkövetek ugyan, hogy olyan parancsot adassanak ki, amely Mur-

¹⁷⁶ Esterházy Miklós: II. 505—507. l.

¹⁷⁷ Révay László naplója: *Magyar Tört. Tár.* III. 251. l.

Esterházy Miklós Nyári Krisztinának: Pozsony, 1626 szept. 4. (*Tört. Tár.*: 1900. évf. 31. l.)

¹⁷⁸ „A dániai kevély és bolond királyt mgszégeyinitette Isten. Minden hadát fölverte Tilli, maga valami városban szaladott.“ (*Esterházy Miklós* Nyári Krisztinának: Pozsony, 1626 szept. 5. — *Tört. Tár.*: i. h.)

tézát ne csak arra kötelezze, hogy baj esetén megoltalmazza a fejedelmet, hanem arra is, hogy Magyarország határán túlmenő támadó hadjáratában is segítse; ámde a válasz erre a kívánságra határozottan tagadó volt. A nagyvezír megüzenté Bethlennek, hogy a Porta az ázsiai háború miatt nincs abban a helyzetben, hogy a császárral ujjat húzzon. Ennek megfelelően a kajmekám is azt írta a budai pasának, hogy álljon a fejedelem oldalán, de tartózkodjék minden olyan lépéstől, amely nyílt háborút idézhetne fel Törökország és a császár között.¹⁷⁹

Az ősz már a küszöbön állott s vele együtt közeledett az a kritikus Szent Demeter nap is, amelyen túl nem egykönnyen lehetett az augusztus 14-e óta¹⁸⁰ Pest alatt táborozó török hadakat együtt tartani. Hogy tehát a már megtörtént drága hadfogadás kárba ne vesszen s a törököt se hiába ültette légyen fel: Bethlen augusztus 26-án elindult Gyulafehérvárról, de *merőben megváltozott hadműveleti tervvel*. Mivel tudta, hogy Esterházy nádor hadfelkelést hirdetett, továbbá azt is, hogy a Magyarország felé közeledő Mansfeld nyomában Wallenstein jár: *kénytelen volt elejteni azt a tervét, hogy a háború színterét Sziléziába teszi át*. A fegyveres leszámolásnak tehát Magyarország területén kellett megtörténnie.

A fejedelem — még mielőtt a derékhadddal útrakelt volna — elindította Horváth Istvánt az előljáró lovassággal, avégből, hogy ha kell, Illésházy Gáspárral együtt segítsen Mansfeldnek, a Kárpátokon való átkelésnél.¹⁸¹ Ez a lovashadosztály augusztus 31-én ért a Tiszához, alkalmasint Rakamaznál.¹⁸²

Bethlen öt napot töltött Kolozsvárott, négyet Váradon, a hadak gyülekezését várva. Szeptember 15-án érkezett Debrecen alá, ahol akkor 15.000 lovasa, 8000 gyalogja, 20 ágyúja s mintegy 2000 szekere volt együtt. Úgy tervezte, hogy 16-án átkel a Tisza Rakamaznál vert hídján s 29-én találkozik Mansfeld és a weimari herceg seregével. A várható török segítséget 20.000 főre becsülte.¹⁸³

Szeptember 16-án délelőtt szállott meg a fejedelem a rakamazi réten: de hadereje akkor is csak 14.000 lovasra

¹⁷⁹ *Óváry*: Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetéseiről. 65., 66. l.

¹⁸⁰ *Bethlen* Illésházynek: Gyulafehérvár, 1626 aug. 26. (*Magyar Tört. Tár.*: XXVII. 90. l.)

¹⁸¹ *Bethlen* Illésházynek: Debrecen, 1626 szept. 15. (*U. o.* 92. l.)

¹⁸² *Esterházy Miklós*: II. 369. l.

¹⁸³ *Magy. Tört. Tár.*: i. h. — A tűzérségnél egy kis számadási hiba csúszott be, Bethlen azt írta ugyanis, hogy 20 ágyúja van, még pedig 6 darab 24-fontos, 6 darab 12-fontos és 6 darab 8-fontos. Ez mindössze csak 18 volna.

és 8000 gyalogra rúgott, mert a vármegyék ezúttal is fölötté lanyhán támogatták.¹⁸⁴

Három nappal később Putnokra ért Bethlen s akkor már azt remélte, hogy 25-án egyesülhet Mansfelddel s ha Murtéza is hozzá csatlakozik: 55.000 főnyi hada lesz, 68 ágyúval. Ebből az következik, hogy *Mansfeldék részéről 15.000 főnyi erősbödségre számított.*¹⁸⁵

Mielőtt azonban most a fejedelem útját tovább követnők, lássuk — legalább röviden — mi történt nyugaton.

Említettük, hogy Mansfeld és a weimari herceg hada, július 10-én kerekedett föl Hawelbergből Szilézia felé. Azt gondolhatnók, hogy vagy a katolikus liga, vagy a császár hadserege tüstént utána indult, hogy minél hamarabb utólérje, csatára kényszerítse és tönkre is tegye, még mielőtt Bethlen közelébe juthatott volna. Nem így történt. Tillyt Göttingen ostroma foglalkoztatta, Wallenstein pedig annyira nem sietett és olyan furcsán nyilatkozott Mansfeld üldözéséről, mintha egyáltalán nem is lett volna szándéka megütközni vele.

Egy teljes hónap mult el Mansfeldék útrakelése óta és Wallenstein még csak Zerbstben volt, ahova augusztus első napjaiban érkezett Ascherslebenből.

Hogy azonban Bethlent és a vele egy párton levőket megijessze, azt a hírt bocsátotta világgá, hogy 50.000 főnyi hadsereggel indul Szilézia felé; de voltaképen — Pechmann ezredes előreküldött különítményével együtt is — csak 20.000 embere volt.¹⁸⁶

¹⁸⁴ „Ó fge semmit sem késik, igen siet, az itt való vármegyéket viszi-e el nem-e, arrul nem tudok írni: felültek, de igen gyarlóul; ugy vöttem eszembe, az embereknek nagyobb kedvek volna az békességhez.“ (*Rákóczy György* Réz Andrásnak: Sárospatak, 1626 szept. 17. — *Tört. Tár:* 1894. évf. 678. l.)

¹⁸⁵ *Bethlen* Illésházyinak: Putnok, 1626 szept. 19. (*Magyar Tört. Tár:* XXVII. 95. l.)

Az alkalmasint jól értesült Pechmann ezredes 14.000 főre (közötte 4800 lovasra) becsüli Mansfeld seregét. Ágyúinak száma 20. „Von könig aus Denemark hat er guet volk, 2000 pferd und 2 regiment knecht, das übrig ist lauter canalla.“ (*Pechmann* Questenbergnek: Neumarkt, 1626 júl. 31. — *Stieve*: Ernst von Mansfeld. — *Sitzungsberichte der k. b. Akademie der Wissenschaften*. München, 1890. II. 536. l.)

¹⁸⁶ *Wallenstein* Harrachnak: Zerbst, 1626 júl. 29. (*Tadra*: *Wallenstein's Briefe an Karl von Harrach*. — *Fontes Rerum Austriacarum*: XLI. 405. l.)

Egy, 1626 július 15-én kelt tudósítás szerint, Wallenstein azt állította, hogy 50.000 gyalogja és 27.000 lovasa van. Ezt azonban maga a tudósító — Padavin — se hitte el. (*Gindely*: *Wallstein*. I. 98. l.) Tudnunk kell azonban, hogy ezek a kétségtelenül túlzott számok, nem csupán a Magyarországra hozott császári serege vonatkoznak. Wallenstein ugyanis erős csapatokat hagyott a Német-birodalomban, a hadiadó behajtása végett; ezenkívül pedig Tillynél is hagyott 8000 embert. Gindely megállapítása szerint, Wallenstein — ezt a két kontingenszt leszámítva

Serege, mint az egy 1626 augusztus 5-én kelt tudósításból kiviláglik: 74 lovas-századból és 71 gyalogzászlóból állott, 25 (vagy 28) ágyúval, egy nagy mozsárral és 5000 (!) szekérrel.¹⁸⁷ Pontos állományát — fegyvernem szerint tagolva — nem tudjuk: csupán annyit állapíthatunk meg Wallensteinnek egy későbbi (szeptember 12-i) leveléből, hogy gyalogsága augusztus elején valami 11.000 fő lehetett.¹⁸⁸

Mansfelddel tehát elbánhatott volna. Július 19-én még nagyban fogadkozik is, hogy ellenfelét — *ha utóléri és megütközik vele* — éppen úgy tönkreteszti, mint három hónappal azelőtt Dessaunál. De éppen ez a „*ha*” volt a bökkenő, mert augusztus 9-én már ezt írja: „*dass ich den Mansfeld sollte antreffend schlagen, darauf muss man nicht gedenken, denn er hat 50 Meilen vorsprung vor mir.*”¹⁸⁹

Mint leveleiből kétségtelenül kitűnik, Wallenstein nagyon félt Bethlentől s a magyar és török-tatár könnyű lovasságtól. Már augusztus elején hangoztatja, hogy hadserege nem elég erős arra, hogy a fejedelemmel leszámolhasson. Németalföldi lovasságában nem bízik; lengyel, kozák és magyar lovasokat akar a császárral fogadtatni. Később már csak lengyelekről és magyarokról van szó: de az utóbbiakban sem igen bízik s ezért azt kívánja, hogy majd csak akkor csatlakozzanak hozzá, ha már a lengyelek is ott vannak mellette.¹⁹⁰

Magyarországra nincs kedve jönni; apósának — Harrach Károlynak — nyíltan meg is írja, hogy: „*weit in Ungern auf Tirna*¹⁹¹ oder der Örter traue ich mir die Armee nicht zu bringen.”¹⁹² Mikor pedig Magyarországra való nyomulása nem volt már elkerülhető, nem támadó hadműveletre gondol, hanem arra, hogy Sempténél (a Vág balpartján) elsáncolja magát, mert ha Bethlen és Mansfeld már egyesültek, úgy se mérkőzhetik velük mindaddig, amíg

— 50.000 főnyi sereggel indulhatott Bethlen és Mansfeld ellen. (*I. m. I. 104. l.*) A fegyverfoghatók számát azonban ő is 20.000-re, maga Wallenstein pedig, egy későbbi jelentésében, csak 17.000-re teszi. (*U. o.*)

¹⁸⁷ *Tadra*: i. k. 424. l.

¹⁸⁸ *Wallenstein* Harrachnak: Galgóc, 1626 szept. 12. (*Tadra*: i. k. 458. l.)

¹⁸⁹ *Wallenstein* Harrachnak: Koswick, 1626 aug. 9. (*Tadra*: i. k. 419. l.)

¹⁹⁰ „*Ich ohne Polen werde mich nicht an die Graniz weder in Mähren noch Ungern begeben, denn es ist nicht ratsamb, dass ich sula defese stehe und ohne sie gegen Menig des Bethlehems Cavallerie kann ich nichts richten, den Ungern traue ich allein nicht, drum begehre ich Polen, hab ich die Polen bei mir alsdann bitt ich, dass sich die Ungern auch mit mir conjungiren.* (*U. o.*)

¹⁹¹ Nagy Szombat.

¹⁹² *Tadra*: i. k. 419. l.

8—9 ezer főnyi magyar és ugyanannyi lengyel segítséget nem kap.¹⁹³

Rengeteg panasza van a rendetlen — sokszor semmilyen — ellátásra. A koplalás, a hosszú menet és mindenféle járványos betegség, egyre jobban apasztja seregét, amelynek talán egy harmadát se tudja bevinni Magyarországra.¹⁹⁴ Már augusztus 18-án szinte kétségbeesve írja: „*Gott behüte mich, dass ich in solchem Labyrinth weiter continuiren sollte.*“¹⁹⁵

Wallenstein egész magyarországi szereplését is a legnagyobb határozatlanság, sőt a komoly fellépéstől való húzódozás, jellemzi. Amit tesz, az is csak a Bécsből kapott nógatasra történik.

Nagyobb ellenmondást alig képzelhetünk annál, amely apósának szóló, aggodalmat és tanácstalanságot visszatükröző, elcsüggedt hangú levelei és Esterháznak tett kérdő nyilatkozata között van: „*Komme nun der Mansfeldt, Weimar, Bethlehem und der Türk zugleich, so graust mir von ihnen kein Bissel nicht. Sie werden geschmissen so gewiss, als dem Mansfelder in Frühling wiederfahren ist.*“¹⁹⁶

Mindjárt látni fogjuk, hogy a sivár valóság mennyire meghazudtolta ezt a sokatigéző fogadkozást.

*

Mansfeld és a weimari herceg hada valószínűleg szeptember 2-án érkezhettek Magyarország határára. Ungarisch-Brod felől. Wallenstein ezen a napon Olmützben állapodott meg: a nádor főhadiszállása pedig Pozsonyban volt.

Bethlen hada alkalmasint 2-án indult Kolozsvárról: ő maga azonban még 5-án is ott volt. Horváth István előrenküldött lovashadosztálya valahol Miskolc és Putnok között járhatott, míg Murtéza török serege — egyes portyázó rajokat leszámítva — Pest alatt táborozott. Mint a 4. vázlatból látható, Wallensteinnak akkor Mansfeld volt az egyetlen számbavehető ellensége. És mégse végzett vele.

¹⁹³ Wallenstein Harrachnak: Ung. Brod, 1626 szept. 5. (*Tadra* i. k. 454. l.)

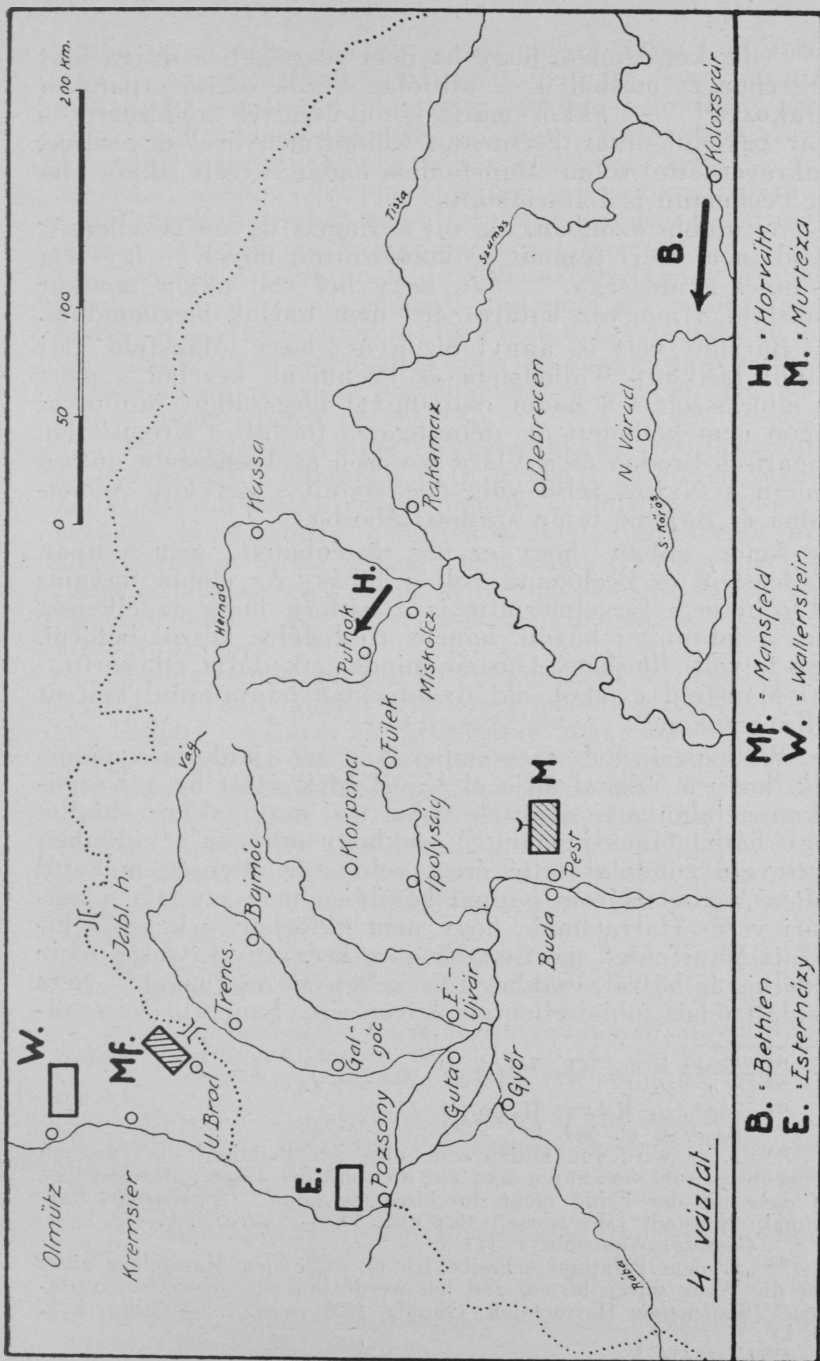
¹⁹⁴ Wallenstein Harrachnak: Neustadt, 1626 aug. 30. (*Tadra*: i. k. 451. l.)

A helyzet nem volt ennyire veszedelmes. Maga Wallenstein írja, ugyancsak Harrachnak, szept. 12-én (*Tadra*: i. k. 458. l.), hogy gyalogsága 8000 főre olvadt, mert útközben 3000 elmaradt belőle. Ha felteszük, hogy lovassága és tüzérsége is ugyanebben az arányban apadt, akkor körülbelül 15.000 főre becsülhető az a sereg, amelyet Wallenstein 25%, nem pedig 66% veszteséggel, Magyarországra hozott.

Szekfű a császári fővezér egész hadseregét csak 8000 főre teszi. (*l. m.* 252. l.)

¹⁹⁵ Wallenstein Harrachnak: Sagen, 1626 aug. 18. (*Tadra*: i. k. 429. l.)

¹⁹⁶ Esterházy Miklós: II. 565., 566. l.

A helyzet 1626 szeptember 2-án.

Pedig kétségtelen, hogy ha nem vesztegeti a drága időt Neisseban és máshol is — állítólag kozák segítőcsapatokra várakozva¹⁹⁷ — akkor máris könnyűszerrel utólérhette s akár egyedül, akár Pechmann különítményével egyesülve, tönkrevethette volna Mansfeldék hadát, kivált akkor, ha azt Pechmann is feltartóztatta.

Az utóbbi azonban, aki ott keringett ugyan az ellenség körül, nem mert semmit se kockáztatni, mivel — így írja — nincs gyalogsága.¹⁹⁸ Azt, hogy hol volt akkor, amikor Mansfeld a magyar határra ért, nem tudjuk megmondani.

Bármint volt is, annyi bizonyos, hogy Mansfeld baj nélkül kisiklott Wallenstein és Pechmann kezéből s mert az eltorlaszolt s a nádor csapataival megszállott jablunkai hágón nem kelhetett át: délnyugatra fordult s Kremsieren, Ungarisch-Brodon és a Vlára-szoroson át Trencsénbe jutott. Onnan a Nyitra felső völgyébe vonult s egyelőre Német-próna és Bajmóc táján szállott táborba.¹⁹⁹

Ámde abban, hogy ez így történhetett, nem csupán Wallenstein és Pechmann volt a hibás. Az előbbi ugyanis jól sejtette s figyelmeztette is a nádot, hogy az ellenség nem a jablunkai hágón, hanem attól délre készül betörni. Úgy is volt. Illésházy Gáspár minden akadályt eltakarított Mansfeld útjából, aki ilyenformán bántatlanul kelt át a Kárpátokon.²⁰⁰

Wallenstein még szeptember 2-án azt ajánlotta a nádornak, hogy a Vágnál állja el Mansfeldék útját ha a Kárpátokon netalán már átjöttek volna s ő majd akkor oldalba vagy hátha támadja őket;²⁰¹ csak hogy mire ez a különben életrevaló gondolat tetté érett volna, az ellenség már túl volt a Vágon. Három nappal későbbben már azt írja a császári vezér Harrachnak, hogy nem üldözheti a kezéből kisiklott Mansfeldet, mert ez, ha a szükség úgy kívánja, akár Erdélyig is hátrál, csak hogy őt kelepcebe csalhassa.²⁰² Nem gondolt tehát többé ellenfele követésére, hanem a Vág völ-

¹⁹⁷ *Stieve*: i. m. 543., 544. l.

¹⁹⁸ *U. o.* 536. l.

¹⁹⁹ *Esterházy Miklós*: II. 367. l.

Stieve: i. m. 544. l.

²⁰⁰ „... es wird von nöthen sein, dass der Palatinus die Päss am Weissenberg wohl verwahren lässt und sich mit den Ungern daselbst legt, auf dass mir der Feind nicht durchbrechen kann.“ (*Wallenstein* Harrachnak: Neustadt [Morvaorsz.] 1626 aug. 30. — *Tadra*: i. k. 432. l.)

Gindely: Waldstein. I. 113. l.

²⁰¹ „... dem Palatinus schreibe ich er wolle den Mansfelder nicht über die Waag setzen lassen, und ich werde ihn auf dieser Seiten attackiren.“ (*Wallenstein* Harrachnak: Olmütz, 1626 szept. 2. — *Tadra*: i. k. 433. l.)

²⁰² *U. o.* 454. l.

gyébe jutva délre fordult s szeptember 8-án Vágújhelyre 9-én Galgócra érkezett.²⁰³ Itt úgy hallotta, hogy Mansfeld már Besztercebányán van, ami azonban nem felelt meg a valóságnak. Ellenben való az, hogy Wallenstein Ferenc Albrecht szász-lauenburgi herceg hadára, továbbá felső-ausztriai, krajnai és horvátországi csapatokra várakozott s így egyelőre eszében se volt, hogy Galgócról kimozduljon, mert a nádor útján kapott segítséget keveselte.²⁰⁴

Azonkívül pedig nem is volt a fáradalmak és betegségek folytán nagyon lepaált hadának mit ennie. Panaszkodva írja Harrachnak: „Dahie in Ungern hab ich noch kein Lable Brod bekommen, bitt nochmals umb wirkliche Befürderung, auf dass die Soldaten in Desperation zu gerathen nicht Ursach hetten.“²⁰⁵

De a nádor is méltán elégedetlenkedett Wallensteinnal, mondván: „Mindenünnen csak a nagy fáradság öregbül; holott ezek a hadak és a generális is Bolstan²⁰⁶ herceg azt kívánja, hogy mint a hollófiókot őket is mind csak az én gondviselésem tartsa és hogy mindenütt én legyek velek is. Látja az Isten, hogy majd lépni sem tudnak mások gondviselése nélkül. Kik igen csintalan népek is. Számtalan károkat tesznek.“²⁰⁷

Wallenstein szeptember 19-ig vesztegelt Galgócon. Akkor Nyitrára vonult, ahol 25-éig ismét megállapodott.²⁰⁸

Ezalatt Bethlen is közeledett már, de Mansfelddel 25-ára remélt egyesüléséből semmi se lett. Itt is beigazolódtott, hogy egymástól olyan távoleső helyekről elindult seregtestek járását és találkozását, az akkori viszonyok között, képtelenség volt megbízhatóan szabályozni. A fejedelem nem tudta hol vannak szövetségesei,²⁰⁹ akik viszont még abban se voltak bizonyosak, hogy jön-e Bethlen egyáltalán, vagy sem?

Ez a tájékozatlanság lehetett az oka annak, hogy Mansfeldék nem merték tovább folytatni az útjukat Garam-

²⁰³ Szalay „szabad városokat“ mond, nem tudván, hogy Freistadt = Galgóc. (Esterházy Miklós: II. 366. l.)

²⁰⁴ Wallenstein Harrachnak: Galgóc, 1626 szept. 9. (Tadra: i. k. 456. l.)

Ugyancsak Galgócról azt írja, hogy a várt magyar segítőcsapatok 14.000 helyett csak 2000 főre rugnak. (Gindely: Bethlen Gábor. 179. l.)

²⁰⁵ Tadra: i. h.

²⁰⁶ Waldstein (Wallenstein).

²⁰⁷ Esterházy Miklós Nyáry Krisztinának: Pozsony, 1626 szept. 18. (Tört. Tár: 1900. évf. 32. l.)

²⁰⁸ Tadra: i. k. 439. l.

Oberleitner: i. k. 32. l.

²⁰⁹ Bethlen Gábor a szász-weimari hercegnek: Fülek, 1626 szept. 25. (Gindely: Okmánytár, 419. l.)

Szentkeresztről,²¹⁰ ahova Németprónáról érkeztek, sőt még vissza is húzódtak Bajmóc alá.²¹¹ Vagyis: ahelyett, hogy közelebb jutottak volna Bethlenhez, még eltávolodtak tőle. Különbözik magának Mansfeldnek már nem is volt kedve hozzá, hogy Bethlennel társulva Magyarországon verekedjék. Ehelyett inkább arra gondolt, hogy visszatér a Németbirodalomba.²¹² amiről azonban Bethlen hallani se akart. Wallenstein Mansfeld szándékát megneszelve — csak hogy Magyarországról szabaduljon — most már azzal az eszmével foglalkozott, hogy itthagya a nádor mellett 50 lovasszázadot és egy gyalogezredet, ő pedig a többivel üldözi a visszavonuló ellenséget. De azután mégis csak meggondolta a dolgot, mert: „sehe aber viel Inconvenientia die daraus entstehen könnten.“²¹³

Bethlen, aki szeptember 25-án Fülekre érkezett,²¹⁴ már előbb is mindenfelé kerestette Mansfeldet és a weimari herceget. Végre megtudta, hogy Bajmócon vannak. A fejedelem akkor azt üzentte nekik, hogy abban az esetben, ha Wallenstein nem közeledik Érsekújvár felé, a Zsitva mentén jöjjenek alá s Báthnál várakozzanak az erdélyi hadseregére.²¹⁵ De ha ez az út, az ellenség előnyomulása folytán nem lenne bátorságos, akkor forduljanak vissza

²¹⁰ Esterházy már szeptember 18-án tudja, hogy „Mansfeld Sz. Körösztnél sáncolta be magát.“ (Nyáry Krisztinának: i. h.)

²¹¹ Bethlen egyszer Bajmócot (Illésházy Gáspárnak: Fülek, 1626 szept. 25. — *Magy. Tört. Tár.*: XXVII. 94. l.), egyszer Németprónát (Mansfeldnek: Fülek, 1626 szept. 25. előtt. — *Gindely*: Okmánytár. 422. l.) mond; Wallenstein pedig (*Oberleitner* i. k. 32., 35. l.) Privigyét. Mindahárom helység Nyitra-megye északkeleti sarkában van, elég közel egymáshoz, úgy hogy távolság dolgában nem nagyon tévedünk, bármelyiket vesszük is alapul.

Opel szerint szept. 25-én a nyitramegveji Nedozséren (feleüton Privigye és Németpróna között) táborozott Mansfeld. (Der niedersächsisch-dänische Krieg. II. 596. l.)

²¹² „Si ego comes Mansfeldius bona venia Ser. Suac et instructus aliquot millibus Hungarorum possem per Silesiam in Bohemiam et superiorem Palatinatum ire omnino sperarem et eos, qui in Silesia sunt, liberare et ibi maximopere copias meas augere et hostem impedire: omnia tamen ad beneplacitum Ser. Suac remittuntur.“ (*Gindely*: Okmánytár. 425., 424. l.)

²¹³ *Wallenstein* Harrachnak: Nyitra, 1626 szept. 20. (*Tadra*: i. k. 440. l.)

²¹⁴ *Bethlen* Illésházy Gáspárnak: Fülek, 1626 szept. 25. (*Magyar Tört. Tár.*: XXVII. 94. l.)

²¹⁵ *T. o.* — Ez nagyon bizonytalan útbaigazítás. Bethlen úgy tudta Füleken, hogy Wallenstein Nyitrán táborozik, így is volt. Ha tehát eléje akart menni, akkor hadműveleti vonala Fülek—Szécsény—Balassagyarmat—Ipolyság—Léva—Nyitra lett volna. Báth azonban félreesik ettől az iránytól, t. i. vagy három órajársnyira Lévától északkeletre. De Mansfeldék különben se jöhettek a Zsitva mentén Báthig, hanem legfeljebb csak Verebélyig. Ott azután keletre kellett volna fordulniuk Léva felé.

Garam-Szentkeresztre s onnan Korponán át Ipolyságra vagy Drégelypalánkra jöjjenek.²¹⁶ Egyszermind a leghatározottabban lebeszélte Mansfeldet arról a szándékáról, hogy Ghimesre tartson,²¹⁷ vagyis hogy egyenesen az ellenség torkába rohanjon.²¹⁸ Minthogy pedig Mansfeld fegyveres segítséget is kért,²¹⁹ Horváth Istvánt — állítólag 2500 vagy 5000 főből álló lovashadosztályával — Kemény szerint a fizetett had színe-javával²²⁰ — ott hagyta nála.

Már hallottuk, hogy Wallenstein szeptember 20-án Nyitrára érkezett. Itt értesült arról, hogy Bethlen már Rimaszombaton van; továbbá arról is, hogy Murtéza körülzárta és ostromolja Nógrád várát. Minthogy a fővezér tétlensége Bécsben is szemet szúrt, a császár nemcsak írásban, hanem küldöttel útján előszóval is többször sarkalta őt cselekvésre. Wallenstein tehát — hogy a nemakarás nem is egészen alaptalan gyanúját elhárítsa magáról — azt határozta, hogy 25-án hajnalban egész lovasságával, 2000 (lőhátas) muskétással és 10 könnyű ágyúval, a szorongatott vár felmentésére indul.²²¹ De időközben azt hallotta, hogy Bethlen Fülekre ért s a törökökkel egyesült, sőt Mansfeld is vele van már: 25-ére halasztotta tehát ezt a támadást, amelyben — mint írja — a nádor is részt vesz, a magyar és horvát hadakkal.²²²

Wallenstein — feltéve, hogy csakugyan meg akart Murtézával ütközni — ezzel a halogatással nagyot rontott a maga helyzetén. Nyilvánvaló, hogy siettetnie, nem pedig késleltetnie kellett volna a törökökkel való leszámolást, hogy se Bethlen se Mansfeld közbe ne vágghasson. Ha a császári fővezér legkésőbb 22-én elindul Nyitráról, akkor 27-én Nógrádnál lehetett volna. Bethlen aznap még csak feleúton járt Fülek és Nógrád között, talán valahol Szécsény táján. Mansfeldék pedig olyan messze voltak, hogy beavatkozásukra egyáltalán nem lehetett számítani.

Wallensteinnak tehát akkor csupán a budai pasával kellett volna megvívnia; ellenben minden óra, amelyet této-

²¹⁶ *U. o.*

²¹⁷ *Gindely*: i. h.

²¹⁸ „Propter viscera Christi non eant versus Ghimesnam, recta ibunt in faucibus hostium.“ (*U. o.* 424., 425. l.) Mansfeld azonban félt a Garam-Szentkereszten át vivő rossz úttól: „quae tam petrosa est, ut vereamur, ne plurimos currus, rotas etiam tormentorum omnes rumpamus.“ (*U. o.* 425. l.)

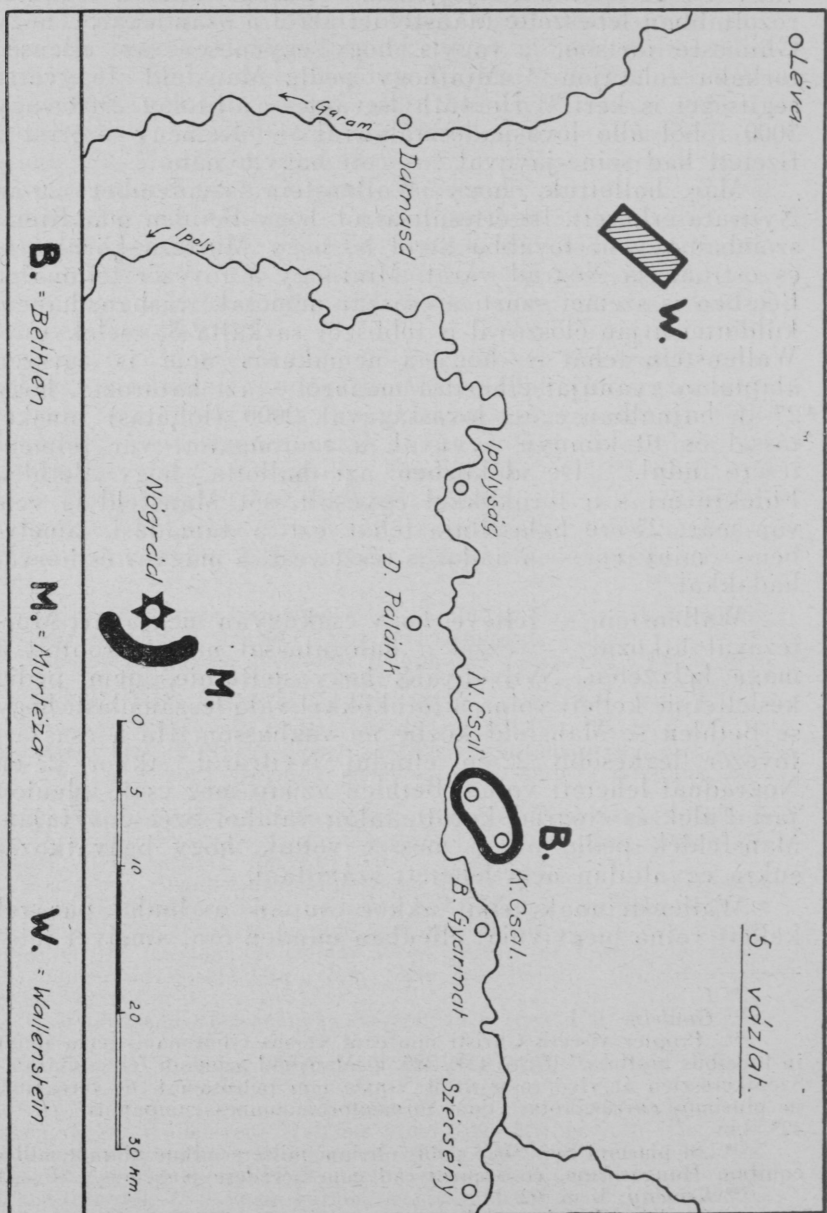
²¹⁹ „Si placeret Ser. Suae nobis obviam mittere adhuc aliquot millia equitum Hungarorum, eo securius ad eam accedere possemus.“ (*U. o.*)

²²⁰ *Kemény*: i. m. 92. l.

Gindely: Bethlen Gábor, 182. l.

²²¹ *Wallenstein* Harrachnak; Nyitra, 1626 szept. 22. (*Tadra*: i. k. 440. l.)

²²² *Wallenstein* a császárnak; Nyitra, 1626 szept. 24. (*Oberleitner*: i. h.)

A helyzet 1626 szeptember 28-án.

vázásával elpocsékolta, közelebb hozta egymáshoz ellenfeleinek két csoportját, mindegyre jobban csökkentve annak lehetőségét, hogy külön-külön vívhasson meg velük.

Nem szabad itt mindenáron ahhoz a feltevéshez kötnünk magunkat, hogy a császáriak hírszerző szolgálata csődöt mondott s fővezérük ezért nem volt a helyzetről kellően tájékozva. Vannak adataink, amelyek azt tanúsítják, hogy Wallenstein eddig éppen eleget tudott az ellenség mozgulatairól, sőt szándékáról is. Csak éppen most, a várható döntés küszöbén, ne hallott volna semmit? Alig hihető.

Sokkal valószínűbb az, hogy Wallenstein Murtézával se akart csatára kelni, mert hiszen a többfelé lekötött császár maga is kerülni kívánt minden olyan összetűzést, amely — az eddigi bajok betetőzéseként — a török háború veszedelmét is a nyakába zúdítja. Már pedig abból, ha a császári sereg a budai pasa akkor még egyedülálló hadára veti magát, könnyen „casus belli” támadhatott volna. Ha azonban a török már egyesült a fejedelemmel, akkor Wallenstein — ha csakugyan kenyértörésre került a sor — azt mondhatta, hogy nem Murtézát, hanem Bethlent támadta meg; arról pedig nem tudott, hogy a budai pasa is az utóbbihoz csatlakozott.

Végül ne feledjük, hogy a császári fővezér állandóan jajgatott és siránkozott seregének gyöngye voltán, segítséget kérve fűtől-fától. *Mint a következők kétségtelenül bizonyítja, nem akart döntő csatában leszámolni Bethlennel.* Ezt azonban csak azzal okolhatta meg a császár és az udvari haditanács előtt, hogy az egyesült erdélyi és török-tatár sereg sokkal erősebb volt az övéénél s így nem tehetette kockára egész hadseregét. Várnia kellett tehát, amíg csakugyan beállott ez a helyzet, amely a meghátrálást, vagy legalább is a kitérését, elfogadható színben tüntette fel.

A fejedelem — bárha békeajánlatot tett a nádornak — nem győzvéen bevárni Mansfeld és a weimari herceg annyiszor sürgetett érkezését, maga is megindult s 28-án Csalomiaig jutott.²²³ Mófellelt bántotta őt szövetségestársainak elmaradása, akiknek útján — mint mondtuk — 15.000 főnyi erősbödésre számított. Hiányzott Horváth István lovashadosztálya is, amely elvált ugyan Mansfeldtől, de ekkor még nem érkezett vissza a fejedelemhez.²²⁴

Bethlen — hírt kapván Wallenstein közeledéséről —

²²³ Bethlen Mansfeldnek és a szász-weimari hercegnek: Csalomia 1626 szept. 28. (*Gindely: Okmánytár.* 420. l.)

²²⁴ „... az fejedelemnek is fizetett mezei hadai... odavalának, noha Manczfeldtől is elvált volt Horváth István, az ellenség felé indulván.” (*Kemény: i. m.* 99. l.)

egyik kengyelfutót a másik után szalasztja Mansfeldhez, mielőbbi csatlakozásra nógatva őt. Szó el nem mondhatja, toll fel nem sorolhatja, mekkora bajt és gondot okozott neki ez a késlekedés — írja Mansfeldnek szeptember 28-án. Jövetelére annál is inkább számít, mert *nem bizonyos benne, hogy Murtéza abbahagyja-e Nógrád vívását és megsegíti-e őt?*²²⁵

Majd 29-én megújítja a sürgetést, mert *abban az esetben, ha Wallenstein gyalogsága az övénél erősebb lenne, nem ütközik meg vele, hanem visszavonul, hogy Mansfeldék közeledő hadával könnyebben egyesülhessen.*²²⁶ Íme, itt van a szeptember 30-ára következett események genezise.

Egy harmadik levélben felhívja frigyestársait, hogy minden málhájukat hagyják ott, ahol éppen vannak, 200 vértés, 200 magyar huszár és 500 gyalogos őrizete alatt. Maguk pedig, ettől a nagy tehertől szabadulva, siessenek hozzá, mert *az ellenség 30-án reggeli 8 órára már itt is lehet.* Most azonban már reményli, hogy Murtéza 18.000 főnyi haddal csatlakozik az erdélyi sereghez.²²⁷

Ezalatt Wallenstein, aki szeptember 25-én indult Nyitráról, 26-án Érsekujvárhoz szállott. Ott hagyta nehéz tüzérségét és a málya legnagyobb részét, azután pedig, lóra ültetve muskétásait,²²⁸ tovább vonult Lévára, ahova még 27-én el is jutott.²²⁹ Szeptember 28-án valahol Léva és Ipoly-ság között állott meg éjtszakára. Serege előtt Esterházy Miklós nádor és Zrinyi György horvát bán könnyű magyar és horvát lovassága járt.

Bethlen — mint már hallottuk — 28-án Csalomiánál, a budai pasa serege pedig Nógrád vára alatt táborozott. (5. vázlat.)

A két utóbbi csoport találkozóhelye csakis Drégelypalánk lehetett, Csalomiától valami 15 kilométer, Nógrádtól talán kétakkora távolságban. Mansfeld és a weimari herceg hada akkor még olyan messze volt, hogy megérkezésére szeptember 28-a és 30-a között nem is lehetett számítani.

²²⁵ Bethlen Mansfeldnek és a szász-weimari hercegnek: Csalomia, 1626 szept. 28. és 29. (*Gindely*: Okmánytár: 420. és k. l.)

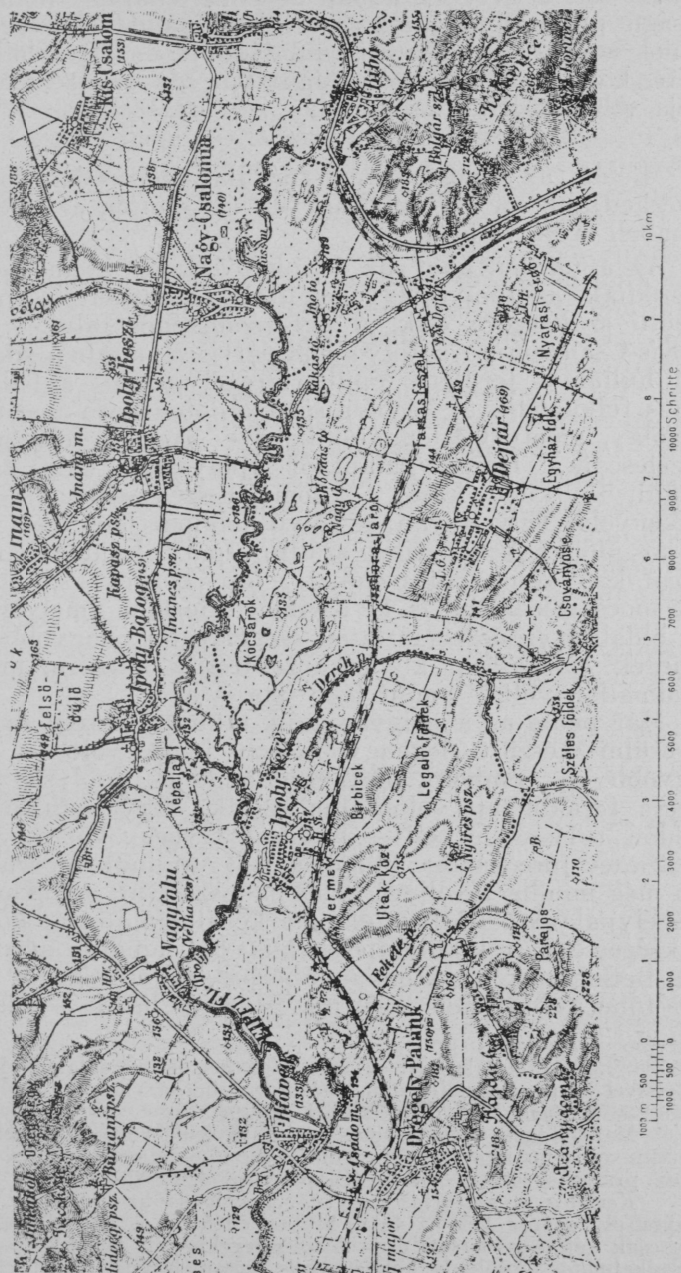
²²⁶ *U. o.*

²²⁷ *U. o.* 425. l.

²²⁸ Wallenstein bizonyára az otthagytott nehéz tüzérség, továbbá a málhás- és egyéb szekerek igáslovait használta fel erre a célra.

²²⁹ *Wallenstein* Harrachnak: Léva, 1626 szept. 27. (*Tadra*: i. k. 442. l.) Esterházy Miklós 1626 szept. 27-én Érsekujvárról írja Nyáry Krisztinának: „Innet im ez órában indolonk a hadakkal Nógrád felé, a benne levőket megsegíteni, mivel igen keményen fogott a török hozzájuk.“ (*Tört. Tár*: 1900. évf. 55. l.)

Az Ipoly völgye Drégelypalánk és Kis-Csalomia között.

Ez volt a helyzet, abban a szinte világtörténelmi fontosságú pillanatban, amikor II. Ferdinánd fővezére Bethlennel most már szemtől-szembe állott; azt gondolhatnók azért, hogy kelletlen-kedvetlenül bár, de mégis csak megvívja vele élet-halál harcát.

*

Mielőtt az elkövetkező fordulat leírásába fognánk, ismerkedjünk meg a helyszínével, úgyszintén az ellenfelek számbeli erejével is.

Az a terület, ahol az alábbkövetkező események lejátszódtak, az Ipoly-völgyének Balassagyarmat és Ipolyság közötti szakaszára esik. A két szomszédos falu — Nagy- és Kis-Csalomia — a folyó jobbpartjára, részben sík, részben hullámos területre épült. Drégelypalánk a balparton van s felhúzódik az egykor sűrű erdőborította magaslatra. A völgy, amely Csalomiától kezdve nyugat felé jócskán kiszélesedik, Drégelypalánktól Ipolyságig elég gyorsan szűkül, $5\frac{1}{2}$ kilométerről 1 kilométer szélességre. Itt, a legkeskenyebb helyen van, a folyó jobbpartján, Ipolyság. A száraz időben kevés vizet szállító Ipoly, hajdanában több ágban kanyargott, süppedékes rétek, berkek, sőt helyenkint mocsarak között is. Ez a vízjárta terület, amelyet mindkét oldalról erdős magaslatok szegélyeztek, nagyobb lovas-tömegek mozgására, kibontakozására és harcára, merőben alkalmatlan volt.²³⁰ amint hogy ma is az.²³¹

Már pedig az a magyar-török-tatár hadsereg, amely itt egyesülni készült, legnagyobbbrészt lovas volt és sokkal nagyobb is, semhogy Drégelypalánk és Ipolyság között harcra fejlődhetett volna. Említettük, hogy Bethlen hada, amidőn a Tiszán átkelt — Rákóczy György közlése szerint — 22 ezer főre rúgott. Ebből le kell vonnunk Horváth István még mindig távollevő lovas-hadosztályát, a Rakamaztól Drégelypalánkig beállott el nem kerülhető fogyatéket és a szükségessé vált kikülönítéseket is. Ha mindezt megfontoljuk, Bethlennek a csalomiai táborba szállott seregét 17—18 ezer főnél többre nem tehetjük. Murtéza hadát a fejedelem

²³⁰ „...hadunknak felét el nem férthettük az oldalon, de onnét is lövésivel hátra verhetett volna.“ (Bethlen Illésházynak: Szécsény, 1626 okt. 8. — *Magyar Tört. Tár.*: XXVII. 97—98. l.)

Mansfeldnek szóló levele szerint is szűk volt az a hely „pro equitatu, qui numerosus adjuvante exercitu Turcarorum in castris nostris praesens est.“ (*Gindely*: Okmánytár. 426., 427. l.)

Kemény is azt írja, hogy: „...az lovas hadaknak az mi részünkre oly szoros helyek vala, kit az ellenség el nem foglalt vala, hogy csak két vagy három ezer lovas seregeknek is megütközésére alig vala alkalmas, erdők, berkek és vizes helyek lévén.“ (*I. m.* 99. l.)

²³¹ A helyet jól ismerő Berkó István ezredes szíves közlése szerint.

18 ezer főre becsülte. Ez tehát mindössze 55—56 ezer ember volna, a kezdetben remélt 55 ezer fő helyett.

De még így is sokkal erősebb volt annál a seregnél, amellyel Wallenstein közeledett, amely akkor, amidőn Magyarország határára ért, körülbelül 15 ezer főre rúgott. A hosszú menet és táborozás okozta kimerülés, a rossz ellátás, továbbá a pestis és a vérhas azóta is folytonosan apasztotta. A nádor és a horvát bán segítőcsapatai se lehetnek valami erősek: hiszen Esterházy nádor már jóelőre jelentette a királynak, hogy ezen az országrészen, amelyen csak 1619 óta is annyiszor gázoltak keresztül-kasul mindenféle csapatok, képtelenség nagyobb hadsereget eltartani. Wallenstein még október 15-án is arról értesíti apósát, hogy abból a 2000 huszárból, amelyet a nádor lett volna köteles a császári sereg mellé adni, valóságban 1000 sincs meg.²³² Nem hisszük tehát, hogy Wallensteinnak, a magyar-horvát segítőcsapatokkal együtt is, többje lehetett volna 25 ezer főnél. De az is igaz, hogy Wallenstein erejét alaptalan hírek nagyították. Például Kemény szerint úgy tudták az erdélyi táborban, hogy a császári fővezér 52 ezer főnyi haddal érkezik, nem is számítva a nádor és a horvát bán csapatait.²³³ Bizonyos, hogy a fejedelem egyedül nem birkózhatott volna meg ekkora ellenséggel.

Időközben javult a helyzet, mert Murtéza engedett a fejedelem kívánságának s az ostromot félbeszakítva, Dré-

²³² Wallenstein Harrachnak: Sempte, 1626 okt. 15. (*Tadra*: i. k. 447. l.)

²³³ *l. m.* 92., 95.

Nagyon bajos Wallenstein seregének állományát csak hozzávető pontossággal is megállapítani.

Sennyey István váci püspök azt írja 1626 szept. 7-én, hogy: „Wolstain az gyalogságot és impedimentumot elhagyta s az lovas gyaloggal tizenöt ezred magával jön. Az gyalog is vagyon 15,000 — az ágyúkkal vannak utána.“ (*Esterházy Miklós*: II. 570. l.)

Mint említettük, Wallenstein körülbelül 15,000 főnyi sereggel érhetett a magyar határra s azt is hallottuk, hogy a magyar és horvát csapatok révén 14,000 főnyi erősítésre számított. Ez tehát mindössze 29,000 ember volna. De azt is írja a császári fővezér, hogy ezek a várt segítőhadak a reményletnél jóval kisebb állománnyal érkeztek meg. Érsekujváron, az ottmaradt nehéz tüzérség és temérdek alkalmazhatóság fedezésére, a vár rendes őrségén kívül is kellett csapatokat hagynia. Mindebből némi valószínűséggel következtetjük, hogy a Drégelypalánkhoz vitt hadsereg 25,000 főnél nem volt erősebb.

Padavin 1626 szept. 25-i tudósítása szerint, Wallenstein hadserege nem több 20,000 főnél. (*Gindely*: Waldstein. I. 120. l.) Wallenstein, körülbelül ugyanakkor, azt hirdette, hogy 17,000 lovasa és nagyszámú gyalogsága van; ezenkívül pedig még 4000 lengyel is csatlakozik hozzá. (*U. o.* 118. l.)

Rónai-Horváth 40,000 főről tud. (*l. m.* II. 185. l.) Viszont Bethlen seregéről, egy bécsi tudósítás alapján, azt állítja *Opel*, hogy Murtézával történt egyesülése után se volt 20,000 főnél erősebb. (*Der nieder-sächsisch-dänische Krieg*: II. 597. l.)

gelypalánkra indult. Szeptember 29-én Bethlen is odavonult egész hadával, hogy a török seregnek dél felől való zavar-talan kibontakozását biztosítsa. Ámde az Ipoly völgyét ott se találta lovascsatára alkalmasnak. Mansfeldre pedig hiába várt. Más megoldást kellett keresnie. Bethlennek az volt a szokása, hogy a balrafordult hadihelyzetet valami diplomáciai sakkhúzással javította meg. Mi kellett itt? Időnyerés, hogy a kedvezőtlen helyen, elégtelen gyalogsággal vívandó csatát elodázza s a döntő küzdelemre jobb alapot keressen.

Szeptember 29-én „Raptim ex Palánk“ értesíti a nádort, hogy a budai pasa abbahagyta Nógrád ostromát s már útban is van Palánk felé. Felszólítja ezért Esterházyt, hogy „távoztassuk az keresztyén vérontást, ha mód vagyon benne.“²³⁴ Rövid fegyverszünetet kért tehát. De mire a nádor ezt a levelet megkapta, már össze is tűztek az ellenfelek.

Bethlen, Illésházyinak szóló levelében,²³⁵ úgy adja elő a dolgot, hogy Csalomiára érkeve, egy 500 főnyi lovasezredet küldött Ipolyságon át Léva felé, hírszerzés végett. Ez az ezred 29-én, délelőtti 9 órakor, már útban találta a két város között a császári sereget s annak előljáró hadával délutáni 1 óráig harcolt. Az ezred estére visszatért Drégelypalánkra, ahova a török seregnek 5000 lovasból álló előhada is megérkezett már. Nyomában temérdek alkalmatlanság következett, amelynek azonban csak egy harmada tudott az éj folyamán az Ipoly völgyébe jutni. Maga Murtéza 30-án délelőtt 10 óra tájban ért Drégelypalánkra, amelytől nyugatra nemsokára megkezdődött a harc Bethlen és Wallenstein lovassága között.

Keménynek a fejedelmével elég jól összehangolható leírása szerint, Egri István aznap reggel felderítésre indult egy lovasezreddel, Ipolyságon át; de 12 óra tájban Wallenstein jóval nagyobb számú magyar-horvát lovasságába ütközött, amely elől hátrálni kényszerült s egyúttal sürgős segítséget is kért. Bethlen Böjti István lovasezredét küldötte Egri támogatására: úgyde ez is kevésnek bizonyult, mert a császáriak újból visszanyomták az erdélyi lovasságot, annyira, hogy „még az nagy fejedelem is csaknem confundáltatott vala.“²³⁶ Ekkor azonban 1000 főnyi tatár lovasság is belevatkozván a harcba, az ellenség előnyomulásának egyelőre végét vetett. Ezalatt a törökök elmaradt szekerei is baj nélkül átvonultak a harcolók mögött. A császáriak az ütközet vége felé — Bethlen szerint délután 5 órakor — ágyúkat vontattak elő és újból visszaszorították a magyar és tatár

²³⁴ Kismartoni Regesták, (*Magyar Tört. Tár:* X. 25. l.)

²³⁵ *Magyar Tört. Tár:* XXVII. 97., 98. l.

²³⁶ *l. m.* 97. l.

lovasságot, anélkül azonban, hogy általános támadásba fogtak volna.

Maga Wallenstein — mint a császárnak szóló jelentésében írja²³⁷ — csak napszállatkor²³⁸ ért a harcérre, egy negyed mérföldnyire közelítvén meg Bethlen táborát. De akkor a császári sereg felvonulása még nem volt befejezve, mert egy része még nem jutott át az ipolysági „szoroson”.²³⁹

A fejedelem, Wallenstein támadására számítva elrendelte, hogy mind a magyar, mind a török sereg csatarendbe álljon. Minthogy azonban a Drégelypalánk feletti dombról nemsokára úgy látta, hogy a császári sereg nem támadásra, hanem táborbászálásra készülődik: már kimozdított gyalogságát és tüzérségét is visszavitte korábbi helyére egy „keskeny sáros árok” mögé.²⁴⁰

Időközben eldült a fegyverszünet ügye is, amely — Bethlen kívánsága szerint — másnap délig tartott volna. Esterházy nádor pártolta a fejedelem ajánlatát, de Wallenstein ellenkezett s csupán a másnap reggelig tartó fegyverszünethez járult hozzá; állítólag ezt is csak hosszas rábeszéléssel érte el a nádor.

Már most hozzátéhetjük, hogy a császári vezér vonakodása csak színleges volt, hiszen a délutáni harcból jól tudhatta, hogy az erdélyi sereg már egyesült a törökkel s így alkalmasint erősebb az övénél: látnia kellett, hogy az a környék támadásra, főként pedig lovasharera nem alkalmas. Nem szabad tehát hitelt adnunk Wallenstein dicsekvő nyilatkozatainak, amelyek szerint Bethlen csupán a korán beállott őszi alkonyatnak köszönhette, hogy serege a törökkel együtt meg nem semmisült.²⁴¹ Őszintébb hangú s előbb már idézett leveleiből világosan kitűnik, mennyire húzta-halasztotta, sőt kerülte, nemcsak a Bethlennel, hanem még a Mansfelddel való leszámolást is. Nem hisszük ugyan el szószerint azt a neki tulajdonított kijelentést, hogy semmi áron se akar Bethlennel megütközni — amint azt a nádornak szeptember

²³⁷ *Wallenstein* a császárnak: 1626 okt. 1. (*Tadra*: i. k. 443., 444. l.)

²³⁸ A Nap szeptember 30-án, budapesti közép- (tehát nem zóna-) idő szerint, délután 5 óra 41 perckor áldozik le.

²³⁹ *Wallenstein* a császárnak: i. h. (V. ö. *Kemény*: i. m. 98. l.)

²⁴⁰ *Kemény*: i. h.

²⁴¹ „...so noch etwas länger Tag gewesen wäre, zweifelt mir nicht, der Feind ohne einigen risigo in die Flucht wäre getrieben worden.“ (*Wallenstein* a császárnak: i. h.)

„...wäre noch ein 3 Stund Tag gewest, so hab ich ein schöne victori in Händen, denn der Feind ist so verzagt gewest, dass solches dem Herrn Betlehem noch nie widerfahren ist; nichts leider ist mir, dass der Mansfelder auch nicht bei ihnen gewest ist, denn sie hetten desto eher Stand gehalten und also ihre Stöß bekommen.“ (*Wallenstein* Harrachnak: Drégelypalánk, 1626 okt. 1. — *Tadra*: i. k. 443. l.)

29-én mondotta volna^{241a} — de viszont azt se hisszük, hogy ennyi késlekedés, ácsorgás és a jó alkalomnak aligha véletlenül történt ismételt elszalasztása után, egyszerre valami nagy harcikedve támadt. Hiszen Nyitráról is csak bécsi sürgetésre mozdult ki.

Wallenstein hallotta, hogy Bethlen már előbb is békét ajánlott a nádornak;²⁴² tudta, hogy Esterházy se idegenkedik a voltaképpen még meg se kezdődött háború méltányos feltételekkel való liquidálásától, annyival is kevésbbé, mert a császári fővezér magyarországi vendégszereplése egyáltalán nem volt bizalomgerjesztő.²⁴³ Meg volt tehát a békés megoldás lehetősége. Mindehhez hozzájárult még a járványtizedelte császári sereg csekély harcikedve, meglazult fegyelme, ami annál inkább rosszabbodhatott, minél mélyebben hatolt Magyarország belsejébe. Sőt, ha olyan volt a hadsereg állapota, aminőnek azt Wallenstein rajzolta, akkor nagyon valószínű, hogy egyetlen balsikerű harc is meghozhatta volna a teljes felbomlást.

Az a meggyőződésünk, hogy a Bethlennel való alkudozást már egyszer meg is pendítő²⁴⁴ császári vezér előnyomulása a fegyverszünet reményében, nem pedig valami vakmerő támadás tervével, történt. Ezt a véleményünket a másnap események erősen támogatják. Mielőtt azonban ezekre áttérnénk, lássuk, mi történt Bethlenék táborában, szeptember 30-án este?

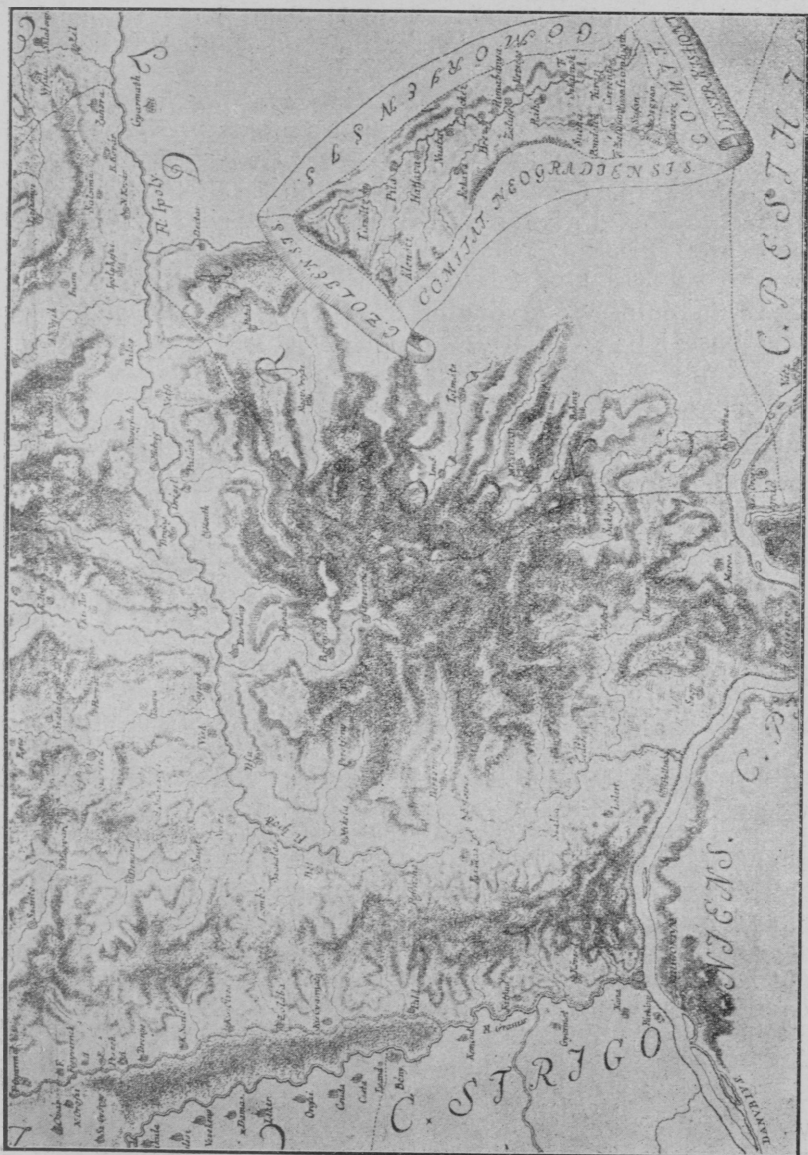
A fejedelem sakkhúzása sikerült. A helyzet kulcsa most az ő kezébe jutott s így megjavíthatta a szerinte eddig nem kedvező hadihelyzetet, anélkül, hogy bármit is kockáztatott volna. Azt határozta tehát, hogy észrevétlenül Szécsényig húzódik vissza. Ezzel a stratégiai visszavonulással hármas célt szolgált. Elsősorban is olyan tájakra terelhetette a várható döntő viadalt, ahol a nagyszámú magyar-török-tatár lovasság korlátlanul kifejthette erejét. Másodszor: közelebb jutott Mansfeldhez, akinek csatlakozása előtt nem szívesen bocsátkozott volna valami nagyobb csatába. Mondottuk már, hogy az erdélyi táborban elterjedt hír szerint, Wallensteinnek talán 40 ezer főnyi serege is volt. Mansfeldék hada lett volna tehát az a súlytöbblet, amely a szembenálló erők mérlegét Bethlen javára billenthetné. Végül pedig ezzel a visszavonulással maga után csálhatta a császári

^{241a} *Klopp*: i. m. II. 690. l.

²⁴² *Wallenstein* a császárnak: i. h.

²⁴³ „Elhigyje Ngod, hogy szintén úgy félek én annak az embernek (Wallensteinnek) dolgaitól, mint Mansfeldtől vagy tízszer jobban.” (*Sennyey István* Esterházy Miklósnak: 1626 szept. 7. — *Esterházy Miklós*: II. 370. l.)

²⁴⁴ Szept. 18.

Az Ipoly völgye a XVIII. század derekán.
 (Részlet Mikoviny Sámuel: „Mappa Comitatus Hontensis Methodo Astro-
 nomico Geometrico concinnata” című térképről.)

sereget, még jobban eltávolítva azt nemcsak eddigi hadműveleti alapjától, hanem Érsekújváron hagyott nehéz tüzérségétől, csaknem minden málhájától és eleségkészletétől is.

Azonkívül nem szabad még egy körülményt kihagynunk a számításból: Bethlen a váci és a gödingi eset óta nem nagyon bízott a törökben, aki éppen a legváltásosabb pillanatokban hagyta őt cserben. Most se hitte feltétlenül, hogy a budai pasa az ő kívánságaihoz fog alkalmazkodni; inkább Mansfeldre számított tehát, aki pedig nem nagyon szolgált reá erre a bizalomra, folytonos késlekedésével.

Az önkéntes visszavonulás tervének csakugyan éppen a budai pasa lett az ellenzője, aki ha már a fejedelem óhajta szerint meg is szakította Nógrád ostromát, az ott elszalasztott zsákmány helyett itt akart volna kárpozlást keresni. Bárha serege az aznapi menettől még fáradt volt, a megütközés mellett kardoskodott, mondván: „jobb volna mindketten az fejedelemmel elveszniek tisztességesen harczon, mint sem hatalmas császár gyalázatjára elfutniok, és birodalmára ellenséget vinniek.“ Mire Bethlen így válaszolt: „Az kos minél hátrább mász midőn mással harczol, annál sebesebben és keményebben ütközik; én is azért nem elfutni, hanem hátrébb szállani az említett okokért akarok.“²⁴⁵

Murtéza végül engedett, mire a fejedelem a völgyben gyújtott tábortüzeknél 1200 embert hagyott, hogy a császáriak a cselt észre ne vegyék; azután pedig hátraküldvén valamennyi szekereit, maga is megindult s még október 1-én Szécsénybe érkezett.²⁴⁶

Ezek után most természetesen az a legérdekesebb és legfontosabb kérdés, hogy mit művelt Wallenstein?

Két szembenálló ellenfél közül az szokott visszavonulni, amelyik valami oknál fogva gyöngébbnek érzi magát. Bethlen azzal, hogy fegyverszünetet kért s az új folyamán meghátrált, az inferioritás látszatát keltette. Ebből tehát az következne, hogy a másik fél, aki most erejének tudatára ébred, tüstént utána megy és csatára kényszeríti, ott ahol

²⁴⁵ *Kemény*: i. m. 100. l.

Merőben helytelenül ír a drégelypalánki eseményekről *Gindely* (Waldstein: I. 125. l.): „Da sich jedoch Bethlen und Mansfeld vorsichtig im Hintergrunde hielten, kam es am 30. September nur zu einem unbedeutenden Gefechte mit den Türken, die sich darauf eilig zurückzogen.“

²⁴⁶ *Bethlen* Illésháznak: Szécsény. 1626 okt. 8. (*Magyar Tört. Tár.* XXVII. 97., 98. l.)

Kemény: i. m. 102. l.

Toldalagi Mihály emlékirata. (*Mikó*: Erdélyi tört. adatok: I. 258., 239. l.)

éppen utóléri. Vagy legrosszabb esetben — ha tudniillik ő se érzi magát támadásra elég erősnek — megállapodik s valami alkalmas állást száll meg ott a közelben, hogy az ellenfél netalán ismétlődő előretörésének gátat vessen. A császári vezér se tehetett volna mást, ha csakugyan az volt a szándéka, hogy Bethlennel megívjon.

Más történt. Wallenstein az ingadozó, a felelősséget nem vállaló vezetők mentsvárába húzódott: haditanácsot hívott össze, s annak döntésére bízta a további eljárást. A haditanács teljesen a fővezér szájaíze szerint szavazott. Wallenstein október 1-én már „zwo Meil Wegs von Damasd”²⁴⁷ jelenti a császárnak, hogy mindazok, akiket megkérdezett, egyhangúlag azt mondták, hogy nem tanácsos a csúfosan megszaladt ellenséget követni, mert ki tudja, hova csalná maga után a császári sereget? Azután meg a rossz idő is beállhat, az ennivaló is elfogy. De különben is ez a hadművelet teljesen elérte a célját Nógrád felmentésével.²⁴⁸

Nem hisszük, hogy az elfulladt támadásnak ilyen ügyetlen megokolása, akár a császárt, akár az udvari haditanácsot, meggyőzte volna a fővezér igazáról. Arra azonban alkalmas volt, hogy még jobban megingassa, vagy meg is döntse mindazok hitét, akik eddig valami eredményt vártak Wallenstein magyarországi működésétől.

Láthatjuk, hogy az idézett jelentésben szó sincs Bethlen leküzdéséről: pedig Wallenstein küldetésének ez lett volna az igazi célja, nem pedig a csekélyfontosságú Nógrád felmentése. De még ez a silány eredmény is csak közvetve írható a császári sereg javára, amely nem verte el a törököt Nógrád alól, mert Bethlen bírta reá Murtézát, hogy az ostromot megszakítva, az erdélyi sereghez csatlakozzék.

A fejedelem kétségkívül a gyöngeség látszatát keltette a császáriak szemében, amidőn a szeptember 50-ról október 1-re virradó éjjelen, a harc elől kitérve, visszavonult. Azt kell hinnünk, hogy az imént felsorolt okoknál, vagy legalább valamelyiküknél fogva, valóban gyöngébbnek tudta magát Wallensteinnál. Ezért írja Illésháznak, hogy ellenfele elszalasztotta a „bizonyos, sőt kezében tartott” győzelmet.²⁴⁹

Most tehát, amidőn a kedvezőtlen helyzetből baj nélkül szabadult, két lehetőség állott előtte:

Vagy bevárja Szécsénynél Wallensteint és ott megharcol véle, vagy pedig — ha ez nem nyomulna utána —

²⁴⁷ Két Damasd van. Az egyik Hont-megyében. Szobtól északnyugatra, a másik Bars-megyében, a Garam partján. Lévától délre. Itt csak az utóbbiról lehet szó.

²⁴⁸ *Tadra*: i. k. 445., 444. l.

²⁴⁹ *Bethlen Illésháznak*: i. h.

Mansfeld hadát is magához véve, újból előretör az Ipoly völgyén.

Az első eshetőséget lerontotta az, hogy Wallenstein, ahelyett, hogy nyomon követte volna a hátráló fejedelmet, október 1-én reggeli 7 órakor²⁵⁰ maga is visszafelé indult s 2-án Lévára, 5-én pedig Érsekújvárra szállott.²⁵¹

A második lehetőség egyelőre Mansfeldék elmaradása miatt odázódott el. Kemény azt írja ugyan, hogy a várva-várt szász és dán had október 5-án már Szécsénybe érkezett.²⁵² Csakhogy ez is a szerző gyakori dátumbeli tévedéseinek egyike. Bethlennek Szécsényben október 8-án kelt két levele bizonyítja, hogy Mansfeld érkezését csak másnapra, tehát 9-ére várta s mivel az utóbbinak fáradt csapatait pihentetnie kellett, indulását 11-ére halasztotta.²⁵³

Bethlen hadserege, Mansfeld és a szász-weimari herceg csatlakozása folytán, körülbelül 8000 fővel szaporodott. A szász és dán csapatok, legalább is Bethlen hadához viszonyítva, jók, de esetsek és fáradtak voltak, azonkívül pedig nehezebbfajtájú tüzérségüket is elhagyták.²⁵⁴

A fejedelem hiába nyomult — most már 45.000 főre szaporodott hadseregével²⁵⁵ egészen a Garamig; csatára többé nem került a sor, csak fontosság nélküli apró harcokra.

Wallenstein ugyanis Érsekújváron se merte megvetni a

²⁵⁰ Bethlen Mansfeldnek: Szécsény, 1626 okt. 1. (*Gindely*: Okmánytár. 426., 427. l.)

²⁵¹ Wallenstein Harrachnak: 1626 okt. 2. és 5. (*Tadra*: i. k. 445. l.)

²⁵² Kemény: i. m. 102. l.

Rónai-Horváth még egy nappal előbbre, t. i. okt. 2-re teszi Mansfeld s vele együtt Horváth István érkezését. Mondottuk, hogy Horváth már előbb elvált volt Mansfeldtől s a maga felelősségére portvázott a németek ellen. Esterházy Miklós szept. 25-án írja Pozsonyból Nyáry Krisztinának, hogy „Bethlennek ma hozák Horvát István mellől egy kapitányát és hadnagyát fogva ide: fogtak többeket is meg és le is vágta bennük.” (*Tört. Tár*: 1901. évf. 584. l.)

Opel szerint (i. m. II. 597. l.) csak október 15. és 18. között történt volna az egyesülés, a Garam alsó folyásánál.

²⁵³ „... iamque Mansfeldiae etiam crastina die nobiscum coniungi velimus.” (Bethlen Césynek: Szécsény, 1626 okt. 8. — *Tört. Tár*: 1891. évf. 180. l.)

... vasárnapon mi is megindulunk, mivel immár holnap mind együtt leszünk.” (Bethlen Illésháznak: Szécsény, 1626 okt. 8. — *Magyar Tört. Tár*: XXVII. 98. l.)

²⁵⁴ Kemény: i. h. 102. l.

Pechmann véleménye szerint, Mansfeldék hadában csupán a dán csapatok értek valamit; a többi csőcselékszámba ment. (*Stieve*: i. m. 556. l.)

Rónai-Horváth csak 5000 főre teszi Mansfeld és a weimari herceg hadát. (*I. m.* II. 186), *Székfü* pedig 5—6 ezerre. (*I. m.* 252. l.)

²⁵⁵ „... ad minus hadra való nép táborunkban vagyon 45 ezer, lovas hadunk könnyen lehet 50 ezer, gyalogunk is vagyon 15 ezer az 5 nemzetből.” (Bethlen Illésháznak: Bars, 1626 okt. 22. — *Magyar Tört. Tár*: XXVII. 101. l.)

lábát s mire Bethlen a Garamhoz ért, ő már a Vág partján — Sempténél — állott. Hadserege, döntő taktikai vereség nélkül is, siralmas állapotba jutott. Koplalt s a pestis szörnyű módon pusztította. Csupán érekeújvári tartózkodása alatt, több mint 1000 embere halt meg, közöttük több főtiszt is.²⁵⁶ A csapatok hangulata már a közeli bomlás jeleit árulta el. Előre nem lehetett vinni s együttartani is csak úgy tudta őket Wallenstein, hogy a Vágtól előbb Nagy-Szombatra, onnan Modorra hátrált velük, majd december 15-án kivette őket az országból, kijelentvén, hogy: „Diese Armee denk man nicht, dass sie mehr in Ungern wird zu bringen sein, denn dies Schelmenland ist nicht werth, dass so viel ehrliche Leut malamente dahie aus Noth haben sterben müssen.“²⁵⁷

Bethlen most már maga se erőltette a további harcot s csapatait, november vége felé, Garam-Szent-Benedek környékére, téli szállásra vitte.²⁵⁸ *Ezt annál is inkább meg kellett tennie, mert a török csapatok máris zavarogtak s nem akartak tovább a szabadban táborozni.*

*

Ezzel be is végződött ez a különös, de érdekes és tanulságos háború.

Láttuk, hogy az a nagyszabású haditerv, amelynek jegyében Bethlen harmadszor is fegyvert fogott II. Ferdinánd ellen, a hosszúra nyúlt szövetségi tárgyalások, a svédek elmaradása, a dán király nagy veresége s az anyagi eszközök elégtelensége miatt, már csak nagyon megnyirbált állapotban jutott a megvalósulás stádiumába. Az annyira várt szász-dán had megérkezett ugyan, de sokkal később, mint kellett volna. Az egyedüli tényező, amelyben Bethlen, aggodalma ellenére se csalódott, a török segítség volt. Murtéza sokkal harciasabbnak bizonyult, mint három évvel előzőtt Ibrahim. Követte a fejedelem útasításait s a hadak osztlásának szokásos határnapja után is velemaradt.²⁵⁹

²⁵⁶ Wallenstein Harrachnak: Sempte, 1626 okt. 15. (*Tadra*: i. k. 447., 448. l.)

²⁵⁷ Toldalagi Mihály emlékirata. (*Mikó*: Erdélyi tört. adatok. I. 258., 259. l.)

Wallenstein serege 8—9 ezer fővel fogyatkozott meg magyarországi táborozása alatt. Maga a fővezér azt állította, hogy felére olvadt haddal hagyta el Magyarországot. (*Opel*: i. m. II. 598. l.)

²⁵⁷ Wallenstein Harrachnak: Modor, 1626 dec. 15. (*Tadra*. i. k. 467. l.)

²⁵⁸ Bethlen Illésháznak: Garam-Szent-Benedek, 1626 nov. 24. (*Magyar Tört. Tár*: XXVII. 105. l.)

²⁵⁹ A császár követei szemrehányást is tettek Murtéza viselkedése miatt a Portán. De a kajmekám azzal ütötte el a dolgot, hogy Murtéza parancs nélkül lépte át a határt, holott csak védő készütségben lett volna szabad lennie. (*Óváry*: i. m. 66. l.)

Mi volt a háború katonai eredménye? Az, hogy a Német-birodalomból hosszú időre elvonta s mellékharctérre kötötte Wallenstein hadseregét. Továbbá az, hogy ezt a hadat a hosszú menetek, a nélkülözés és a betegségek jobban tönkretették, mintha valami nagy csatát veszített volna. És végül, hogy hatalmas csorbát kapott, az akkor már eléggé nagyra-tartott Wallenstein hadvezéri hírneve.

A császári fővezér alakja — ha nem gondolunk poézisszépítette változatára — mint erőszakos, zordon és vas-akarátú, olyan „Haudegen“-féle katona él a köztudatban, aki nem ismer megalkuvást s akinek egyetlen törekvése az, hogy ellenfelét kíméletlenül legázolja, nem riadva vissza a legkockázatosabb vállalkozástól se. Mindebből semmit se találunk benne 1626-ban, amikor az annyira szükséges győzni-akarás is hiányzott belőle. Azt se mondhatjuk, hogy a szerencse hagyta cserben, mert nem is tette próbára. Még Mansfeldet se gyűrte le, akivel pedig könnyen elbánhatott volna, ha késlekedéssel el nem mulasztja a jó alkalmat. Nem tudjuk, mi főtt akkor is Wallenstein fejében, ahol mindig volt készletben valami titkos terv: de annyit látunk, hogy ez a hadjárata dicsőség helyett szégyent hozott neki. Azonban — ha igazságosak akarunk lenni — azt se hallgathatjuk el, hogy ez a harmadik hadrakelés nem rontotta ugyan le, de nem is gyarapította Bethlen katonai hírnevét.²⁶⁰ Ha sikerül neki Wallensteint csatára bírnia és meg is vernie, ami október 9-e után már nem volt kétséges, akkor most európa-szerte a 50-éves háború legnagyobb katonáinak sorában emlegetnék.

Mai szemmel vizsgálva a dolgot, elhibázottnak kell mondanunk, hogy nem vívott meg a császári sereggel október 1-én, amikor az erőviszonyok olyanok voltak, hogy ha már a szembetámadás reménytelennek is látszott, egy a

²⁶⁰ Esterházy nádor ezt írja Nyáry Krisztinának: „meglátván, mit akarjon Bethlen fejedelem: ahoz köll nekiünk is alkalmaztatnunk magunkat, ki a minapi futása után eddig még mind vesztésséggel volt.“ (Tört. Tár: 1900. évf. 52. l.) Ez a „futás“ csakis a drégelypalánkai esetre vonatkozhatik, ennél fogva a levél szept. 14-i dátuma feltétlenül hibás. Bethlen még szept. 19-én is Putnokon volt, Wallenstein ugyanakkor Galgócon, tehát találkozásról, vagy összeütközésről szó se lehetett.

Hallottuk, hogy Wallenstein szerint is: „schändlicher Weis feld-flüchtig“ lett Bethlen. (Tadra: i. k. 444. l.)

Az újabb történetírás — még a külföldi is — tárgyilagosabban ítéli meg az 1626 szept. 30-án történeteket. Klopp például ezt mondja: „Beiderseitig war man zu einem Angriff nicht geneigt. Beide Heere hatten in sich selber andere Feinde, Hunger und Krankheit, dasjenige Wallensteins jedoch mehr.“ (l. m. II. 690. l.)

A Bethlennel egyáltalán nem rokonszenvező Gindely se vádolja megfutamodással a fejedelmet. (Wallenstein: I. 125. l. és Bethlen Gábor: 182. és k. l.)

gyalogsággal végrehajtott megkerülő, vagy átkaroló mozdulat meghozhatta volna a döntő sikert.

Csakhogy se Bethlen leveleiben, se Kemény leírásában, nem találunk ezzel az eseménnyel kapcsolatosan egy szót se, amely a gyalogság netaláni alkalmazására vonatkoznék. Mindakettő csak azt hangoztatta, hogy azon a szűk és más-különben is rossz helyen, a nagyszámú magyar, török és tatár *lovasság* nem tudott volna harcra fejlődni.

Nagyon silány lehetett tehát Bethlen gyalogsága, hogy ő, aki ennek a fegyvernemnek szüntelenül növekvő fontosságát annyira elismerte és méltányolta, még csak nem is mert arra gondolni, hogy megkerülje, vagy átkarolja vele ellenfelét, a véleménye szerint sokkal jobb szász és dán gyalogcsapatok közreműködése nélkül.

Nem kell hozzá nagy tudomány, bárki is rájöhet, hogy a fejedelemnek — Wallensteint megelőzve — azon kellett volna igyekeznie, hogy minél előbb kibontakozzék erről az alkalmatlan helyről. Léva felé, ahonnan az ellenséget várta. Igen ám, de ott volt a nagy kérdőjel. Murtéza személyében, akiről egészen az utolsó pillanatig nem tudhatta, vajjon abbahagyja-e az ő kedvéért Nógrád ostromát? Azután meg ott volt a másik súlyos kerékkötő — a késlekedő Mansfeld — akit pedig, az imént említett okból, feltétlenül be akart várni Bethlen.

Egy jeles katonairó a múlt század kilencvenes éveiben vetette papírra ezeket a megfontolásra méltó szavakat: „Nicht der physische Druck, nicht das materielle Zusammenstossen allein, entscheiden im Kriege; de Glaube an das, was möglich und nicht möglich, was durchführbar und nicht zu wagen ist, bildet den Träger der Entscheidungen.”²⁶¹

Mindannak alapján, amit a Drégelypalánk körül történtekről tudunk, újból csak azt kell mondanunk, hogy *Bethlen másként látta az akkori helyzetet, mint ahogyan azt mi látjuk ma, s ezért nem is bízott a diadal lehetőségében.* A győzelembe vetett erős hit, amely pedig nagy elhatározások és nagy tettek rugója lehet, benne éppen úgy nem volt meg, mint Wallensteinban.

Az I. fejezetben idéztük a fejedelemnek az „első szerencséről” szóló axiomáját. Bethlen a drégelypalánki esetben is, csakúgy mint máskor, mindenképpen el akarta kerülni azt, hogy az első sikert az ellenfél arassa le. A kezdetkezdetén vallott kudarc nemcsak az erdélyi hadseregére lett volna káros erkölcsi hatással, hanem Murtéza és Mansfeld további magatartására is. A fejedelem tehát 100 százalékos bizonyossággal, vagyis minden kockázat nélkül, akart csak

²⁶¹ C. von B—K.: Zur Psychologie des grossen Krieges; I. 51. l.

megvívni Wallensteinnal, hogy ezzel az első győzelemmel erős alapot teremtsen a további hadműveletek számára is.

Úgy érezzük azonban, hogy magyarázattal tartozunk arra vonatkozóan is, hogy miért nem támadta meg Bethlen — Mansfeld csatlakozása után — Wallensteint, holott akkora serege volt együtt, hogy bízvást mérkőzhetett volna a császári vezérrel? Minden katonáembernek önkéntelenül is az a gondolata támadhat, hogy Bethlennek halálos csapást kellett volna a hátráló, számban és harcikedvben napról-napra fogyatkozó császári seregre mérnie, még mielőtt Magyarországból kivonulhatott volna. Lássuk, miért nem tette.

A fejedelem kezdettől fogva jól látta, hogy a háború nem úgy folyik le, mint ahogyan ő azt elgondolta s hogy azokat a nagy célokat, amelyekért fegyverhez nyúlt, nem tudja elérni. Ezért volt az, hogy felvonulása és első békeajánlata csaknem egyidőre esett. Mindaddig, amíg nem remélte, hogy fegyveres döntés nélkül is köthet tűrhető békét, harcolni akart. Midőn azonban az erősebbnek hitt Wallenstein fegyverszünetet adott neki s ezzel kiengedte markából a Bethlen szerint feltétlenül reámosolygó hadiszerecsét: megerősödött az a meggyőződése, hogy „ultima ratio“-ra nem kerül a sor. Ezt annál is inkább hitte, mert egyrészt Wallenstein nem merte őt követni, másrészt pedig Esterházyval is tovább folytak az alkudozások. A fejedelem október elején már jól tudta, hogy milyen állapotba jutott a császári sereg:²⁶² valószerűnek látszott tehát, hogy Wallenstein, aki harc nélkül vonult vissza Lévára, majd Érsekújvárra, nem fog megállani, az újabb erőre kapott ellenfél előtt s ezután se veszi fel az eléje dobott kesztyűt. Abból a leveléből, amelyet Bethlen október 22-én írt Illésháznak, már kitűnik, hogy csak abban az esetben szándékozott a Garam mellől folytatni a támadó előnyomulást, ha a békére nem volna semmi reménye.²⁶³ Jól tudta, hogy azzal, ha Wallenstein hadát megsemmisíti, a háborúnak nem lesz vége, mert II. Ferdinánd, a Németbirodalomból hozott csapatokkal s talán lengyel-kozák segít-

²⁶² „Úgy éheztek közönségesen, hogy akármely pisztolt, muskétát egy kenyérért eladott az német.“ (Bethlen Illésháznak: Szécsény, 1626 okt. 8. — *Magyar Tört. Tár:* XXVII. 98. l.)

²⁶³ „...ha kedvek az szent békességnek tisztességes s állandó conditióihoz nem lészen, az mezőben való viadalt... vellek megpróbálni deliberáltuk.“ (Bethlen Illésháznak: Bars, 1626 okt. 22. — *Magyar Tört. Tár:* XXVII. 101. l.)

Esterházy nádor akkor még nem bízott feltétlenül a fejedelem békes szándékában. Október 11-én írja Érsekújvárról Nyáry Krisztinának, hogy: „Mi ide még kétség alatt vagyunk, ha békességet fog-e Bethlen fejedelem kívánni, vagy még újabb veszélt keres magának és feleinek is.“ (*Tört. Tár:* 1901. évf. 385. l.)

séggel is, tovább fog küzdeni. Ő azonban akkor már egyedül marad, mert se a „nyúlábrázatú“ Mansfeld tartós közreműködésében, se abban nem lehetett bizakodnia, hogy a szultán az ő kedvéért nyílt háborúba keveredjék a császárral. Még lesz róla szó, hogy éppen a Török-birodalomnak s a magyarországi hódoltság fennállásának érdeke követelte, hogy Bethlen ne hatalmasodjék nagyon el a császár és király rovására.

Végül ne feledjünk még egy nagyon fontos, de a számításból annyszor kihagyott tényezőt: a sereg ellátásának már az első fejezetben is érintett nehéz problémáját. Hadtörténetíróink, akik könnyűszerrel mozgatnak — papiroson — százezrekre rúgó hadakat ide-oda, vajmi ritkán gondolnak arra, hogy ki és hogyan tarthatta volna őket el?

Pozsony- és Nyitra-megyét, úgyszintén a velük szomszédos alsóausztriai és morvaországi területeket. 1619 és 1622 között, majd 1625-ban is, jóformán mindenükből kifosztották az ismételten át meg átvonuló hadak: magyarok, törökök, tatárok, németek egyaránt. Még ki se heverhették tengernyi kárukat az ottaniak, máris megjött az újabb sáskajárás, Wallenstein bevonulása alakjában. A császári vezér szerint, Érsekújvár és Komárom környékén se volt már ennivaló;²⁶⁴ Mansfeld hada is koplalt, nyitramegyei tartózkodása alatt. Mi lett volna, ha még Bethlen is átmegy 45.000 főre szaporodott seregével ezekre a balsorsujtotta nyugati végekre, amelyek Wallenstein jóval kisebb hadát se tudták éléssel ellátni? Lehetetlen, hogy Bethlen, akinek aprólékos gondoskodása a katonai szolgálat valamennyi ágára kiterjedt, ezzel az elevenbevágó akadályal ne számolt volna.

*

Ugyanaz az író, akinek szavait az imént idéztük, ezt mondja a kritika feladatáról: „Die Kritik muss, wenn sie beherrhen soll, a priori arbeiten; sie muss in der Seele des Feldherrn lesen, seine Entschlüsse chronologisch in der Ordnung betrachten, wie sie entstanden sind und dabei das ihr bekannte Resultat vergessen, oder mindestens ausser dem Bereiche der Reflexion lassen. Nur diese Kritik ist wahrhaft objectiv; ihr Amt ist nicht das Verurtheilen auf Grund der Resultate, sondern das Erklärlichmachen der Motive.“²⁶⁵

Ezeknek a soroknak alapján próbáltuk tehát az elmondottakban Bethlen cselekvésének indítóokait megállapítani.

²⁶⁴ Wallenstein Harrachnak: Érsekújvár, 1626 okt. 9. (Tadra: i. k. 446. l.)

²⁶⁵ Zur Psychologie des grossen Krieges: I. 58. l.

V.

Amennyire korlátolt terünk engedte, igyekeztünk, a most röviden vázolt három háború nyomán megvilágítani, hogy mit tudott Bethlen az I. fejezetben tárgyalt hadtudományi elveiből megvalósítani? Láttuk, hogy éppen a legfőbbet — a nyílt csatában szerzendő nagyobb diadalt — csak 1621-ben vívhatta ki.

A mostoha körülmények egész sorozatának összejátszása s az ebből adódott kényszerűség, gyakran vitte őt arra a félmegoldásra, amelyet pedig annyira kerülni akart: a várvívás és a portyázóharc terére. Ez az oka annak, hogy hadjáratai végeredményükben csak katonai félsikerrel, az ellen-séget megsemmisítő győzelem nélkül végződtek.

Lehet, hogy Bethlen, ha csupán vezére az erdélyi hadseregnek s nem uralkodója is egyúttal Erdélynek, több harc-téri babért aratott volna. Így azonban, amidőn a katonain kívül a politikai, diplomáciai vezetés gyepflőszárát is a kezében tartotta, válogathatott az eszközökben s ahhoz nyúlhatott, amelyik a fennállott viszonyok között a legnagyobb sikerrel bízatta.

Említettük már, hogy Bethlen minduntalan egy-egy ügyes diplomáciai sakkhúzással segítette a kátyúba jutott hadihelyzetet: máskor — meddőnek látszó tárgyalások, alkudozások esetén — fegyverrel támasztotta alá a maga álláspontját. Hadvezetés és diplomácia tehát teljesen egybehangzóan támogatták s ahol kellett, ki is egészítették egymást. Az előbbi mindenkor megfelelt a külpolitikai helyzetnek, viszont az utóbbi is számolt a fegyver hatalmával ki-erőszakolható eredménnyel.

Annak, ha Bethlen, kelleténél többet kockáztatva, valami nagy csatában katasztrófaszerű kudarcot vall, nemcsak a hadsereg adta volna meg az árát, hanem végromlásba vitte volna Erdélyt is, amelyet pedig éppen ő rántott ki néhány évvel ezelőtt az anarchiából s terelt a belső nyugalom, megszilárdulás és felvirágozás útjára. A fejedelem katonai bukásának az lett volna az el nem maradható következése, hogy a II. Ferdinánd ellen való szövetekezést olyan sokáig ellenző Porta, feltétlenül letaszítja őt a trónról, csakúgy, amint azt, egy emberöltővel későbbben, II. Rákóczy Györggyel tette.

Bethlennek tehát nem volt szabad, mindent egy kártyára téve, magát és országát is végveszedelembé sodornia. Ennek felismerése magyarázza meg azt a józan — nálunk magyaroknál annyira ritka — mértéktartást, amely sohase engedte, hogy a pillanatnyi hadiszerencse forgószele kalandos utakra ragadja őt. Mindig meg tudta ítélni, hogy az el-

érhető eredményért mennyit szabad kockáztatnia: tartózkodott tehát attól, hogy egy-két csillogónak látszó helyi siker nyomán, valami nyaktörő vállalatba fogjon.

Vannak ugyan, akik azzal okolják meg Bethlen következetesen megnyilvánult óvatosságát, hogy a döntő csata kerülése az akkori hadvezetés egyik alapvető dogmája volt. Nincs igazuk: legalább is a harmincéves háborúra vonatkoztatva nincs. A fehérhegyi, wimpfeni, dessau, lutteri, breitenfeldi, lützeni, nördlingeni, wittstocki, rheinfeldeni, lipcei, mergentheimi, jankowitzi, allenheimi és más csaták és ütközetek egész sorozata is, ennek az állításnak éppen az ellenkezőjét bizonyítja.

Újból csak azt mondhatjuk, hogy Bethlen nem akarta a későbbi „methodizmus” helytelen szabályai szerint „konzerválni” a fegyveres erőt, de meg akarta azt minden elhamarkodott és fölösleges véráldozattól óvni. Ismerve hadseregének laza fegyelmét, tudnia kellett, hogy a teljes felbomlást egyetlen döntő vereség is meghozhatta.

Éppen ezért, bárminő nagy tervei voltak is Bethlennek, sohase hajszolta magát a végletekig valamely — az ő gyarló eszközeivel meg nem valósítható — eszmébe. Ha észrevette, hogy nem boldogul: letett róla, vagy legalább is elodázta. De így is, úgy is, még idejekorán másfelé fordította a rúdát s beírta azzal, amit a fennállott viszonyok között nagyobb kockázat nélkül is elérhetett. Hogy ezt jobban megvilágíthassuk, látnunk kell, hogy mit is akart voltaképpen Bethlen?

Erről a kérdésről legtöbben annyit tudnak, hogy a magyarországi protestánsoknak rossz dolguk volt II. Ferdinánd uralma alatt. Bethlen tehát háromízben is megverekedett a császár- és királlyal, hogy hitsorsosainak helyzetén könnyítsen. Hadrakelésének bizonyára ebben rejlett az egyik — de csakis egyik és nem is legfőbb — oka. Az igazi ok az a nagyszabású terv volt, amely nem kevesebbet akart, mint a kettészakadt Magyarország újból való egyesítését. Bethlen tehát ugyanazt kívánta megvalósítani kelet felől, amit Habsburg-házbeli királyaink hiába próbáltak nyugat felől. A bökkenő csak az volt, hogy ezzel a szándékával a fejedelem is homlokegyenest a Török-birodalom érdekeibe ütközött. A magyarországi török uralomnak az volt ugyanis a legfőbb életfeltétele, hogy hazánk megszállatlanul maradt része egy kézbe ne jusson. Így, megosztott állapotában, nem fenyegette a török hódoltságot az a Magyarország, amelynek két felét az elszakadással beállott és azóta továbbfejlődött ellentétek is elválasztották egymástól. Valami kisebb határeltolódás, néhány vármegyének ide vagy oda csatolása, nem izgatta a Portát; de rögtön hallatta tiltó szavát, mihelyt ez

a területváltozás olyan méretűvé készült válni, hogy az erők eddigi egyensúlyát megzavarhatta.

A belső bajokkal küzdő Török-birodalomnak nagy hasznára volt ugyan, hogy Bethlen sakkban tartotta a császárt s ebben, egy bizonyos fokig, fegyverrel is támogatta őt a Porta; de azt már nem tűrte volna, hogy eddigi vazallusa — minden nyűgöt lerázva magáról — az ő rovására elhatalmasodjék.

Bethlennek tehát, ismételt hiábavaló próbálkozása után, mindinkább el kellett ezt a gondolatot ejtenie, amelynek megvalósításában — mint láttuk — se a Habsburg-ellenes hatalmak, se a magyarországi statusok, nem tudták, nem merték, vagy nem akarták őt kellőképpen segíteni.

Ilyenformán hovatovább kiesett a számításból az a nagy cél, amelyért érdemes lett volna nagyot merészelnie. Az az eredmény, amelyet annyira korlátolt eszközeivel kivívhatott, nem volt olyan nagy jelentőségű, hogy érette valami vakmerő vállalatba bocsátkozhatott volna. Ezért látjuk, hogy 1626-ban már csak abban az esetben hajlandó Wallensteinnal megütközni, ha megbizonyosodik róla, hogy ez a csata — minden kockázat nélkül! — az ő javára fog eldőlni.

Kétségtelen, hogy Bethlen Gábor nem sorolható a hadművészet úttörő reformátorai közé, mint például nagy kortársa Gusztáv Adolf. De a helyes hadvezetés legfőbb alaptételeit jól ismerte. Ha a szükség úgy kívánta: óvatos, ha kellett: elszánt, de mindakét esetben *gondolkozó és számító katona volt*. Fehér holló minálunk, abban a korban, amidőn a meggondolatlan, nyaktörő nekirohanásban merült ki legtöbbször a hadvezetés egész tudománya. II. Ferdinánd és minden tábornoka félt Bethlentől; félt maga Wallenstein is. Ez azt mutatja, hogy katonai téren mindannyian jobbnak, ügyesebbnek tudták maguknál a fejedelmet.

Amennyire az I. fejezetben taglalt elveiből megállapíthatjuk, valóban megvolt minden feltétele annak, hogy Bethlenből, a jeles katonából, külföldön is általánosan elismert hírneves hadvezér váljék. Ámde a már többször említett s nálánál sokkal hatalmasabb gátoló okok nem engedték, hogy képességei ebben az irányban is úgy kibontakozzanak és érvényesülhessenek, mint ahogyan kifejlődtek és érvényesültek is a diplomácia terén.

Ismételjük: ahhoz, hogy valakiből igazi nagy hadvezér lehessen, nemcsak tudás és tehetség, hanem jószerencse is kell. Ezért írta olyan keserű rezignációval az a Zrinyi Miklós, akire már előbb is hivatkoztunk, hogy: „Adjunk regulákat a hadakozásnak, értsük a vitézséget, legyen olyan bátor szívünk mint az oroszlánnak, de megtébolít az mindenható; az

az eszköz által kit mi Szerencsének hívunk, megtébolít akit akar minden okosságával és értelmével, esmég felvisz másokat, akiknek nincs egyéb fejekben bolondságnál. Ez az ő megfoghatatlan providentiája, a kit Fátumnak mondanak az emberek.”²⁶⁶

Gyalóka J. Jenő.

²⁶⁶ Vitéz Hadnagy III.